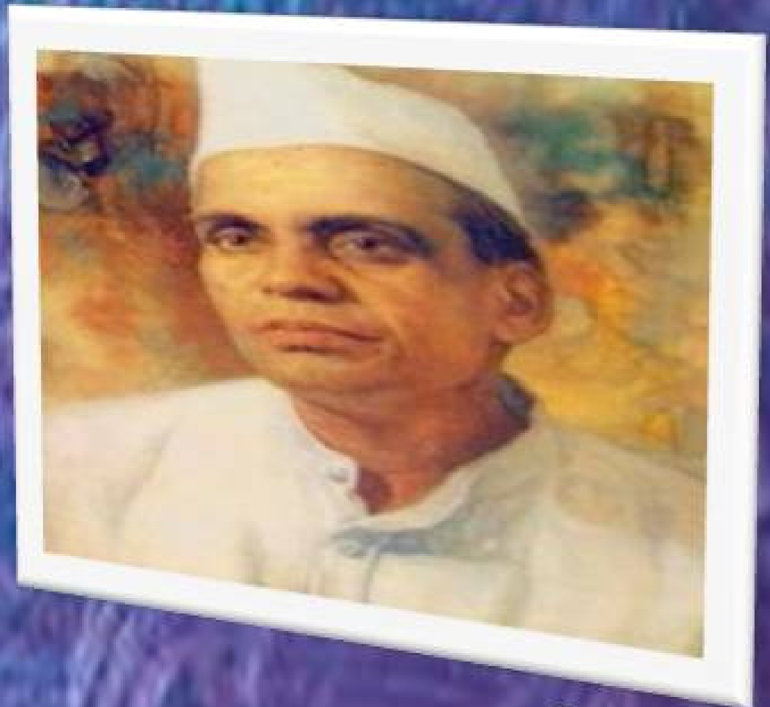
इटुकली मिटुकली

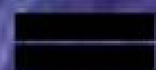
लेखक

साने गुरुजी

ई साहित्य प्रतिष्ठान

पुस्तकाचे नाव **इटुकली मिटुकली**

लेखकाचे नाव **साने गुरुजी**

प्रकार **गोष्टींचा खजिना**

संकलन आणि मुखपृष्ठ **अनघा हिरे**

प्रकाशक

ई साहित्य प्रतिष्ठान

esahitya@gmail .com

www.esahity.com

9869674820

ई साहित्य प्रतिष्ठान हि नोंदणीकृत संस्था असुन अनेक लेखक वाचकांनी एकत्र येऊन सुरु केली आहे. संस्थेतर्फे दर आठवड्याला एक मराठी ई पुस्तक चाळीस देशातील सुमारे दोन लाख वाचकांना विनामूल्य वितरीत केले जाते . त्या शिवाय ई साहित्याच्या विविध वेबसाईटला लाखो लोक व्हिजीट करतात.

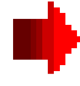

हे साहित्य भारतात तयार झालेले असून ते आता प्रताधिकार मुक्त झाले आहे. भारतीय प्रताधिकार कायदा १९५७ नुसार भारतीय साहित्यिकाच्या मृत्युनंतर ६० वर्षांनी त्याचे साहित्य प्रताधिकारमुक्त होते. त्यानुसार १ जानेवारी १९५३ पूर्वीचे अशा लेखकांचे सर्व साहित्य प्रताधिकारमुक्त होते.

कथानुक्रम

पाखराची गोष्ट

फार वर्षांपूर्वीची ही गोष्ट आहे. दूर दूर असलेल्या एका देशातील ही गोष्ट आहे. एक होता शेतकरी. त्याचे नाव होते खंडू. खंडूची बायको होती. तिचे नाव चंडी.

चंडी नावाप्रमाणेच खरोखर चंडी होती. जणू त्राटिकेचा अवतार. ती सदा संतापलेली असायची. डोळे तारवटलेले, कपाळाला सतराशे आठ्या, घरात अक्षयी तिची आदळआपट चालायची. खंडूला वाईट वाटे; परंतु काय करणार? घर सोडून जावे असे त्याला वाटे; परंतु तेही बरोबर नाही असे त्याची सदसद्विवेकबुद्धी सांगे. 'तुझी गाठ पडली आहे खरी अशा बायकोशी. आता भिऊन पळू नकोस. सहन कर सारे.' असे सदसद्विवेकबुद्धी म्हणे.

चंडी खंडूजवळ कधी एकही शब्द गोड बोलत नसे. ती सदैव त्याच्या अंगावर ओरडायची, त्याला शिव्या द्यायची, हातात लाकूड घेऊन मारायला यायची. प्रत्यक्ष मारीत नसे एवढेच. शेजारी पाजारी तरी का खंडूला सहानुभूती दाखवत होते? नाही. तेही हसत, थट्टा करीत.

कोंबडा आरवताच खंडू उठे. तो शेतावर जाई. चंडी त्याला काहीसुद्धा न्याहारीला देत नसे. ना थोडी चटणीभाकर, ना मूठभर पोहे. बारा वाजेपर्यंत उपाशी पोटी तो शेतात काम करी. नंतर भुकेलेला तो घरी येई.

'आला मेला घरी, इतक्यात कशाला आला? का मरत होता उन्हात? मोठा नाजूक की नाही? नखरे करायला हवेत मेल्याला. अजून भाकर भाजून नाही झाली, तो आला गिळायला. बसा ओसरीत आता. हे दाणे निवडा. नीट निवडा. खंड्या, अरे तुला सांगत्ये मी. घे ते सूप व निवड दाणे. खडा दगड पाहून

ठेव. नवरोजी झालाय नुसता छळायला.

असे सारखे तिचे तोंड सुरू असायचे. खंडू घरी दमून भागून आल्यावरही चंडी जे काम सांगे ते तो निमूटपणे करी. मग जी जाडीभरडी कोरडी भाकर चंडी वाढी ती तो खाई.

'कोरडी भाकर कशी खाऊ?' तो म्हणे.

'तर काय बासुंदी आणू? श्रीखंड आणू? भिकारी तर आहे मेला; परंतु ऐट आणतो राजाची. म्हणे कोरडी कशी खाऊ? मला जात नाही कोरडी म्हणून माझ्यापुरते थोडे कालवण केले आहे. तुला रे काय झाले? भरपूर काम करीत नाहीस वाटते शेतात? ज्याला भूक चांगली लागते त्याला चार दिवसांचे शिळे तुकडेसुद्धा साखरेवाणी गोड लागतात. म्हणे कोरडी भाकर कशी खाऊ? घशाखाली जात नाही वाटते? जरा मुसळ सारा घशात व भोक मोठे करा घशाचे. मी म्हणून ताजी भाकर तरी देत्ये करून. दुसरी कोणी सटवी असती, तर चार दिवस तुला उपाशी ठेवती, शिळे खायला घालती. आपले पाय चेपायला लावती. खा

कोरडी भाकर. सुखाची मिळते आहे भाकर तीसुद्धा उद्या देव नाही देणार, जर असे कुरकुराल तर.' असे ती म्हणे.

ती तोफ एकदा सुरू झाली म्हणजे खंडू घाबरे. मुकाट्याने भाकर खाई व उठून जाई. मग जरा ओसरीत तो घोंगडीवर अंग टाकी. तो ती हिडिंबा लगेच गर्जत येई.

'पडलेत काय पालथे? जा की शेतात. आळशी आहे मेला. खातो व लोळतो. शेतकरी का असा दिवसा झोपतो? उठा जा.'

खंडू आता घरी फार बसत नसे. बहुतेक त्याचा वेळ आता शेतातच जाई. दमला तर तेथेच झाडाखाली पडे. त्या दाट छायेच्या एका झाडाखाली उशाला धोंडा घेऊन तो पडे. झाडावर पाखरे गोड गाणी गात असत. ती मधुर किलबिल ऐकून खंडूला आनंद होई. तो मनात म्हणे,'पाखरे इतके गोड बोलतात. माणसे का बरे गोड बोलत नाहीत? माझी बायको का बरे गोड बोलत नाही? आणि शेजारीही माझा उपहासच का करतात?

एक नवीनच पक्षी एकदा त्याला दिसला आणि पुढे रोज त्याच्यासमोर तो पक्षी येऊन बसे. नाचे. गोड शब्द करी. खंड्डूला आनंद देण्यासाठी का ते सुंदर पाखरू येत असे?
एके दिवशी खंड्डू त्या पाखराजवळ गेला, तो काय आश्चर्य? ते पाखरू पळालं नाही, भ्यायलं नाही. खंड्डूने त्या पाखराला धरले. त्याने ते पाखरू घरी आणले. एका सुंदर पिंजऱ्यात त्याने ते ठेवले.

खंड्डू आता त्या पाखरावर जीव की प्राण प्रेम करी. त्याला ताजी फळे घाली. त्याच्या पिंजऱ्यावर हिरवे पल्लव बांधी, फुले बांधी. मोठ्या पहाटे उठून त्या पाखराला बोलायला शिकवी.
'ये हो खंड्डू. दमलास हो. भागलास हो. बस जरा. मी गाणी गातो. तू आनंदी राहा. मी तुला रिझवीन. मी तुझ्याजवळ गोड बोलेन. मी तुला प्रेम देईन. ये हो खंड्डू.'
असे त्या पाखराला तो बोलायला शिकवी.त्याची ती

कजाग बायको त्या वेळेस झोपलेली असे. बायको जागी झाली की, खंडू शेतावर निघून जाई; परंतु शेतावर गेला तरी त्याला त्या पाखराची आठवण येई. डोक्यावर सूर्य आला की, खंडू आता घरी येई. येताना त्या पाखराला कोवळी कणसे आणी. रानमेवा आणी.

खंडू घरी येताच ते पाखरू पिंजऱ्यात नाचू लागे. गाऊ लागे. ते खंडूचे स्वागत करी व गोड वाणीने म्हणे,

ये हो खंडू.

दमलास हो.

बस हो जरा.

मी तुला गाणे गाईन.

मी गोड बोलेन . ये.

' खंडूला ते गोड शब्द ऐकून आनंद होई. तिकडे बायको बडबडत असली तरी खंडू तिकडे लक्ष देत नसे. पाखराची गोड वाणी ऐकण्यात तो तल्लीन होई.

खंडू आता आनंदी असे. त्याच्या आत्म्याला जणू प्रेमामृताचा चारा मिळाला. त्याच्या मनाला सहानुभूतीचे खाद्य मिळाले. भुकेलेला खंडू तृप्त झाला. बायको त्याला भाकर करून वाढी आणि ते पाखरू प्रेम देई. जगात न मिळणारे दुर्मिळ प्रेम.

एके दिवशी खंडू शेतात गेला.; परंतु पाखराच्या पिंजऱ्याचे दार उघडे राहिले. इकडे ती चंडी उठली. नवरा गेल्यावर ती गोड गोड करून खायची. आज तिने शिरा करण्याचे ठरविले. ताटात रवा काढला. साखर काढली. एका पातेलीत तूप घेतले; तिने सारी तयारी केली इतक्यात अंगणात कोणाची गुरे आली म्हणून त्यांना हाकायला ती गेली. इकडे ते पाखरू पिंजऱ्यातून खाली आले. स्वयंपाकघरात गेले. रव्यामध्ये चोच घालून रवा खाऊ लागले. साखरेत चोच मारून साखरेचे कण त्याने खाल्ले. ते पाखरू मेजवानीत रमले. इतक्यात चंडी आली. तिने ते पाहिले. तिला राग आला. ते पाखरू फडफड करून पिंजऱ्याकडे

जाऊ लागले; परंतु तिने ते पकडले. ते पाखरू धडपडत होते. केविलवाणे ओरडत होते.

'घालशील पुन्हा चोच? घालशील? आणि त्याच्याजवळ गोड गोड बोलायला हवं नाही? मी पिंजऱ्याजवळ आल्ये तर जीभ जशी झडते मेल्याची.

खंड्याजवळ गोड गोड बोलतोस? थांब, तुझी जीभ कापून टाकत्ये. का निखारा ठेवू जिभेवर? नको. कापूनच टाकावी. मग बघत्ये कसा गोड बोलशील तो.'

असे म्हणून तिने खरोखरच कात्री आणली आणि त्या पाखराची चोच उघडून तिने त्याची जीभ कटकन कापली. तुकडा उडाला. पाखराने किंकाळी फोडली. ची ची केले. अरेरे!

त्या पाखराला त्या चंडीने आता सोडले. ते दीनवाणे पाखरू पिंजऱ्यात जाऊन बसले. त्याला वेदना होत होत्या; परंतु कोणाला सांगणार, कशा सांगणार? त्याची वाणी गेली. त्या पाखराच्या डोळ्यांतून पाणी आले.

दुपारची वेळ झाली. खंडूच्या येण्याची ते पाखरू वाट पाहत होते. खंडू आला. कोवळी कणसे घेऊन आला. फुलांचे तुरे पिंजर्‍यावर लावण्यासाठी घेऊन आला.

खंडू पिंजर्‍याजवळ गेला; परंतु पाखरू आज नाचेना, गोड गाणे म्हणेना. 'ये हो खंडू दमलास हो.' असे म्हणेना. का बरे?

'पाखरा, का रे आज बोलत नाहीस? तूही का रागावलास माझ्यावर? आज मला यायला का उशीर झाला? कालची फळे का आंबट होती, कडवट होती? परंतु मी ती खाऊन पाहिली होती. गोड होती ती. हे बघ फुलांचे तुरे आणले आहेत. का रे? आज असा का? आणि हे तुझ्या डोळ्यांत पाणी का? मी तुला पिंजर्‍यात कोंडले म्हणून का तू दु:खी आहेस?तुला का बाहेरच्या स्वातंत्र्याची आठवण झाली? झाडांवर झोके घेण्याची का आठवण झाली? तू वार्‍यावर बाहेर नाचत असशील. झाडांच्या डहाळ्या टाळ्या वाजवीत असतील, तुझ्या नाचण्या

गाण्याला ताल धरीत असतील. होय ना? ते का सारे तुला आज आठवले? का तुझ्या घरची तुला आठवण झाली? तुझी का बायको आहे? तुझी का मुलेबाळे आहेत? कोठे आहे तुझे घरटे? परंतु तुला मी पकडले तेव्हा तू पळाला नाहीस. मला वाटले की, तू माझ्यावर प्रेम करायला आलास आणि खरेच तू आनंदी होतास. आज सकाळी मी जाईपर्यंत तू सुखी होतास! आणि नंतर काय झाले? ती हंडी का तुला बोलली? अरे ती तशीच आहे. तिचे बोलणे नको मनावर घेऊ. बोल. गोड गोड गाणे म्हण. 'खंडू दमलास हो' असे म्हण. तू माझा आधार. तूही का रागावलास? बोल. राजा, बोल. नाच, गा.'

परंतु ते पाखरू मुके झाले होते. थोडीफार हालचाल ते करी; परंतु पुन्हा स्वस्थ बसे. दीनवाणे बसे.

खंडू घरात गेला.

'का गं आज पाखरू का बोलत नाही? तू काय केलेस?

त्याला का शिव्याशाप दिलेस? त्याला का मारलेस? ते खिन्न आहे, दु:खी कष्टी आहे. त्याचे डोळे पुन्हा पुन्हा भरून येतात. तू मला बोलतेस, शिव्या देतेस. त्या मुक्या प्राण्याचेही का मन दुखावलेस? त्यालाही का त्रास दिलास? काय केलेस?'

'काय केले? कापली त्याची जीभ. तुमच्याजवळ गोड गोड बोलते ते पाखरू; मला ते बघवत नव्हते. इतके दिवस मी माझा राग आवरता घेतला होता; परंतु आज त्याने माझ्या भांड्यात चोच घातली. मी जरा बाहेर गेल्ये, तो पिंजऱ्यातून बेटे खाली आले व बसले खात. जणू मेजवानीच होती त्याला. आला मला राग. धरले, घेतली कात्री व कापली जीभ. ठारच मारणार होत्ये, त्याचा गळाच चरचर कापणार होत्ये, परंतु आजच नको म्हटले. बोल म्हणावे आता कसे गोडा बोलतोस ते. मी पिंजऱ्याजवळ कधी गेल्ये तर एक आवाज काढीत नसे. तुम्हाला पाहून ते हसे, नाचे, गाणे म्हणे. माझ्यावर जणू खप्पा मर्जी. टाकली जीभ कापून. खंड्या, आता कोण रे गोड बोलेल तुझ्याजवळ?

त्या पाखराची पूजा करीत होतास. त्याला फुलांचे तुरे आणीत होतास; परंतु माझ्या केसांत घालण्यासाठी आणलीस का कधी फुले?'

'नव्हतो का एके काळी आणीत? परंतु तू ती कुस्करून टाकीत असस. पायांखाली चिरडून टाकीत असस. मग आणणे बंद केले.'

'मी तुझे सत्त्व पाहत होते खंड्या. देवी एकदम नाही प्रसन्न होत. जा त्या पाखराकडे. ते रडतं आहे. तू रड. जा, नीघ.'

खंड्र खरेच पिंजऱ्याजवळ आला. त्या पाखराकडे दु:खाने पाहत राहिला. बराच वेळ विचार करून खंड्र त्या पाखराला म्हणाला, 'पाखरा, तुला मी आज सोडूनच देईन हो. तुला मी आणले हीच चूक. पाखरांची झाडावरच शोभा. झाडांवरचीच त्यांची गाणी ऐकावी. मन रिझवून घ्यावे. उगीचच तुला आणले व कोंडले. आज तिने जीभ कापली, उद्या तुझा गळाही ती कापील. ती राक्षसीण आहे. अगदी राक्षसीण. पाखरा, जा हो. सोड

मला. मी अभागीच आहे. मला एकट्यानेच राहिले पाहिजे. फार तर सृष्टीची दूरून मिळेल ती संगत घ्यावी. फुलांची, पाखरांची, झाडामाडांची, डोंगरकड्यांची,नद्यानाल्यांची, गाईगुरांची दूरून संगत. खरे ना?

होय. ही सृष्टीतील संगत मी घेत जाईन. तुला सोडतो हो आज; परंतु तुझे जातभाई तुला मारणार नाहीत ना? तू दास्यात जिवंत राहिलास म्हणून तुला चोची नाही ना मारणार?

नाही मारणार. कारण तू उपकारासाठी कैदी झालास. एका दु:खी माणसाला आनंद देण्यासाठी तू आपखुषीने आलास. तुझे भाईबंध तुझ्यावर रागावणार नाहीत. तुझे स्वागत करतील. तुझी मुलेबाळे, तुझी बायको तुझ्यावर अधिकच माया करतील. जा पुन्हा प्रेमळ घरट्यात, डोल फांद्यांवर, पोह आकाशात, खा रानचे मेवे. जा हो पाखरा. आज मी मुक्त करीन हो तुला'

असे तो बोलत होता, तो आतून घसरा आला, 'या गिळायला. भाकर झाली आहे.' खंडू गेला.

त्याच्याने आज खाववले नाही. पाखराला आज खाता येत नव्हते. पाखराची जीभ दुखत होती. खंडूला खाणे का गोड लागेल? दोन तुकडे खाऊन तो उठला. पाणी प्यायला. हातात पिंजरा घेऊन तो शेतावर गेला.

त्या गर्द छायेच्या झाडाखाली बसला. त्याने पिंजऱ्यातून ते पाखरू बाहेर काढले. त्याने ते प्रेमाने हृदयाशी धरले. अश्रूंनी त्याला न्हाऊ घातले. पाखराने चोच वर केली. दोन अश्रू ते प्यायले; परंतु ते पाणीही त्याच्या जिभेला झोंबले.

'पाखरा, जा हो आता. जा लांब उडून. येथे शेतावरही नको येऊस. एखादे वेळेस ती येईल. तुला मारील. लांब बनात जा. पूर्वेच्या बाजूला एक बन आहे. त्यात एक सदैव वाहणारा झरा आहे. बांबूची, कळकीची उंच बने आहेत. जा तेथे. सुखात राहा. तुझी मला आठवण आहे. मी तुला विसरणार नाही. माझ्या हृदयात तुझ्यासाठी घरटे आहे. त्या घरट्यात तुझी मनोमय मूर्ती

सदैव राहील. मुकी गाणी ती गाईल हो. जा.'

पाखराला जणू ती वाणी समजली. ते उडाले. पुन्हा एकदा येऊन, खंडूसमोर जरा नाचून, त्याच्या डोक्यावर घिरट्या घालून ते गेले. खंडू पाहत होता. पूर्वेकडच्या बाजूला ते उडाले. ते दमले. एका झाडावर ते बसले. पिंजऱ्यात बसून त्याच्या पंखांची शक्ती कमी झाली होती; परंतु ते पाहा पुन्हा उडाले. निळ्या निळ्या आकाशातून उडत चालले. खंडू पाहत होता. ते पाखरू दिसेनासे झाले. खंडू पुन्हा काम करू लागला.

काही दिवस गेले. काही महिने गेले. एके दिवशी खंडू शेतावर न जाता, पूर्वेकडच्या बनाकडे वळला. ते पाखरू दृष्टीस पडावे, पुन्हा एकदा भेटावे म्हणून त्याचा जीव आसावला होता. ते पाखरू म्हणजे त्याच्या पंचप्राणातील जणू एक प्राण बनले होते.

तो चालला बनातून. झाडांकडे तो पाहतं होता. पाखरांकडे तो पाहतं होता; परंतु ते पाखरू त्याला कोठे दिसेना.

खंडू निराश न होता चालला पुढे आणि तो खळखळ

वाहणारा झरा आला. कसे स्वच्छ स्फटिकासारखे पाणी! जणू वनदेवता त्यात आपले तोंड पाही. वनदेवतेचा जणू तो आरसा. रानातील पशुपक्षांचा जणू तो आरसा!

खंडू त्या झऱ्यातले पाणी प्यायला. त्याच्या काठाने तो पुढे चालला. तिरावर ओलाव्याने रानफुले फुलली होती. नाना रंगांची फुले. पांढरी, पिवळी, निळी, लाल, नाना छटांची, नाना आकारांची. काही चिवटीबावटीही होती आणि ती पाहा फुलपाखरे नाचत आहेत. या फुलावरून त्या फुलाकडे जात आहेत. ती फुलपाखरे फुलांचे संदेश पोहचवीत होती. फुलांचे टपालवाले जणू. का ती फुलपाखरे म्हणजे छोटेपतंग होते? बिनदोरीचे पतंग; परंतु कोण उडवीत होते त्यांना?

खंडू ती सारी मौज पाहतं होता; परंतु तेथे तो थांबला नाही. त्याचे लक्ष फुलांकडे नव्हते. फुलपाखरांकडे नव्हते. झऱ्याकडे नव्हते. ते आपले पाखरू केव्हा कोठे भेटेल असे त्याला झाले होते.

ती पाहा वेळूची बने आली. कळकीची बने, ऊंचच ऊंच. जणू ऊंच वाढलेले रसहीन ऊसच. वारा त्या बनांतून खेळत होता. गोड आवाज येत होता. ते वेळू म्हणजे निसर्गाचे का वेणू होते?

'येथेच असेल ते पाखरू' खंडू म्हणाला. तो चौफेर पाहतं होता. तेथे एका शिलाखंडावर बसला. दुपार होत आली. पाखरे घरट्यात चालली. जरा विश्रांती घ्यायला, पिलांना घास द्यायला ती घरट्यात आली. झाडांवर मंजुळ किलबिल होत होती. अरे, ते पाहा खंडूचे पाखरू. ते पाहा जात आहे. खंडूने शीळ वाजवली, टाळी वाजवली.

'पाखरा ये ये. हा बघ खंडू आला आहे. दमलास का म्हण. ये'

पाखराने ते शब्द ओळखले. ते पाखरू खंडूजवळ आले. ते नाचले. ते गाऊ लागले.

'अरे तुझी जीभ तुटली ना होती? गाणे कसे गातोस? आवाज कसा काढतोस?' खंडूने विचारले.

'माझी वाणी परत आली. इतकेच नव्हे, तर मला

माणसांसारखे सारे बोलता येते. आकार पाखराचा, परंतु तुमच्यासारखे सारे बोलतो. खंडू, तुला पाहून मला खूपच आनंद होत आहे. तू माझ्यावर प्रेम केलेस. आज माझ्या घरी तू आला आहेस. माझा पाहुणचार घे. त्या वेळूच्या बनात आमचे मोठे घरटे आहे. माझी मुलेबाळे तेथे आहेत. बायको तेथे आहे. त्या सर्वांना मी घेऊन येतो. तुझे दर्शन होईल त्यांना. तुझ्या कितीतरी गोष्टी त्यांना मी सांगत असतो. बस हो येथे. जाऊ नको.'

असे म्हणून ते पाखरू उडाले. ते आपल्या घरट्यात गेले. पिले चिव चिव करीत त्याच्याभोवती आली. बायकोने त्याचे स्वागत केले.

'बाबा, बाबा, आज का उशीर केलात? आम्हाला भूक लागली.' पिले म्हणाली.

'खरेच, कोठे गेले होतेत आज लांब फिरत?' बायकोने

विचारले.

'रोजच्यासारखा वेळेवर मी येत होतो; परंतु माझा तो मानव मित्र आज येथे आला आहे. त्या झाडाखाली बसला आहे. त्याच्याजवळ मी बोलत होतो. म्हणून मला उशीर झाला. चला. तुम्हाला मी तो दाखवतो. माझ्यावर त्याचे किती प्रेम. मला शोधीत शोधीत तो आला. आज आधी त्याला जेवण. चला सारी. करू त्याचे स्वागत. येता ना?' पाखराने विचारले.

'हो बाबा चला' पिले म्हणाली.

'चला. मीही त्याला पाहीन.' बायको म्हणाली.

ते पाखरू निघाले. बरोबर पिले होती. पत्नीही आली. सारी त्या खंडूजवळ आली. पिले नाचू लागली. पत्नीने प्रणाम केला.

'ही माझी पत्नी, ही माझी पिले.' पाखरू म्हणाले.

'वा! आनंदी आहे तुझे कुटुंब' खंडू म्हणाला.

'माझी पत्नी गोड बोलते, मी घरी येताच माझे स्वागत करते. पिले माझ्याभोवती नाचतात. मी त्यांना गोड गाणी

शिकवतो. म्हणा रे गाणी. बाळांनो, सोनुकल्यांनो, म्हणा गाणी. खंडूचे स्वागत करा.' पाखराने सांगितले.

पिले गाऊ लागली. मानवी वाणी असलेल्या त्या पाखरानेच ती गाणी रचली होती. सुंदर अर्थाची गाणी. काय होता त्यांत अर्थ?

'जगात नाही मित्र मिळाले तरी सृष्टीत आहेत. आपल्या घरी नाही मिळाले तरी बाहेर आहेत. देवाने आधीच तुम्हाला मित्र दिले आहेत. हे निळे निळे अनंत आकाश. ते नेहमी तुमच्यावरच पाखर घालील. तारे तुम्हाला रमवतील. नद्या पाणी देतील. वारे गाणी गातील. फुले सुगंध व सौंदर्य देतील. वृक्षलतावेली तुमच्यासमोर डोलतील, नाचतील. फार दु:ख नका करू. कोणी शिव्याशाप दिले तरी वाईट नका वाटून घेऊ. या निसर्गाकडे पाहा व आनंदी राहा.'

'आनंद आनंद! हृदयात आनंद असला म्हणजे मन कसे हलके होते! ते मग चिखलात न पडता उंच उंच उडते. देवाजवळ जाते. हसा व देवाजवळ जा. आनंदी व्हा व प्रभूजवळ जा.'

'दु:ख? होय. दु:ख आहे; परंतु ते का आहे? आपणच ते निर्मितो व मग रडतो. चला, दु:ख दूर करू. सर्वांजवळ गोड बोलू. सारे मिळून खाऊ, सारे मिळून राहू. भांडण नको, मत्सर नको. आपल्यासारखेच सारे सुगंध सर्वांना द्या. झाडे आपली फळे देतात. मेघ आपले पाणी देतात. फुले आपला सुगंध देतात. सूर्य प्रकाश देतो. आपणही देऊ. सारे सुखी राहू. म्हणजे मग आनंद होईल!'

अशी ती गाणी होती. एक गाणे तर फारच छान :

'नाचा, नाचा, नाचा.

वाऱ्यावर नाचा.

प्रकाशकिरणांवर नाचा.

लाटांवर नाचा.

डोंगरावर नाचा.

भावनांवर नाचा.

आनंदावर नाचा.

सारी सृष्टी नाचत आहे.

पृथ्वी सूर्याभोवती नाचते.

चंद्र पृथ्वीभोवती नाचतो.

नाच, विराट नाच. नाचा, नाचा.'

'कशी आहेत गाणी?' पाखराने विचारले.

'छान आहेत. आमच्यामध्ये अशी नाहीत आणि तुझी पिले म्हणतातही छान.' खंडू म्हणाला.

'बाळांनो, जा. पळसाची ताजी पाने आणा आणि गोड गोड फळे घेऊन या. खंडूला भूक लागली असेल. जा.' पाखरू म्हणाले.

पिलांनी पळसाची पाने आणली. बायकोने चोचीत धरून रसाळ फळे आणली. पेरू होते. अंजीर होते. पिस्ते होते. रानातील नाना प्रकारचे मेवे होते. त्या पानांवर फळे वाढण्यात आली.

'खंडू, कर फलाहार. पोटभर खा.' पाखरू म्हणाले.

खंडू फळे खाऊ लागला. त्याने त्या पिलांना 'घ्या' म्हटले.

ती म्हणाली, 'नको, मग आम्ही खाऊ.'

'अरे, तुम्ही लहान. घ्या हो.' खंडू म्हणाला.

'घ्या हो.' पाखरू म्हणाले.

पिलांनी पाहुण्यांचा प्रसाद घेतला. फलाहार झाला.

'आता मी जातो. तुला सुखात पाहून मला सुख झाले. मधून मधून येत जाईन.' खंडू म्हणाला.

'जरा थांबा. तुम्हाला एक देणगी देतो. आम्हाला कधी कधी गवताच्या विणलेल्या सुंदर सुबक अशा पेट्या सापडतात; परंतु आम्ही त्या कधी उघडीत नाही. काही जड असतात. काही हलक्या. जा रे बाळांनो. आणा दोन पेट्या. एक हलकी आणा, एक जड आणा.' पाखराने सांगितले.

ती पिले गेली. ती दोन पेट्या घेऊन आली.

'घ्या. हवी असेल ती घ्या.' पाखरू म्हणाले. खंडूने दोन्ही पेट्या हातात घेऊन पाहिल्या. त्याने हलकी पेटी पसंत केली.

'ही हलकीच नेतो. थोडेच बरे. अधिक कशाला? ही जड पेटी ठेवा.' खंड्र म्हणाला.

'त्या पेट्यांतून काय असते ते आम्हांस माहीत नाही. आम्ही त्या उघडीत नाही. आम्हाला फार सोस नाही, हव्यास नाही.' पाखराची बायको म्हणाली.

'बरे येतो, नमस्कार.' खंड्र म्हणाला.

'येत जा, आम्हाला भेटत जा.' ती सर्वजण म्हणाली. खंड्र ती पेटी घेऊन निघाला. पाखरू थोड्या अंतरापर्यंत त्याला पोचवीत आले.

'जा हो पाखरा, तुम्ही अद्याप खाल्ले नाही. जा. असेच प्रेम ठेव. माझी आठवण ठेव.' खंड्र प्रेमाने म्हणाला.

पाखरू परत गेले, खंड्र परत घरी आला.

'आज गेले होतेत कोठे मस्णात? घरी यायचे नसेल तर तसे सांगा. कोठे होती धिंडका? शेतात आज गेला नाहीस ना

खंड्या? घरातून चालते व्हायचे असेल तर तसे सांग. माझा त्रास तरी वाचेल.' चंडी ओरडू लागली.

'अग, आज बनात गेलो होतो; त्या पाखराला भेटायला गेलो होतो.'

'अशी पाखरे भेटतात वाटते? भुतासारखे हिंडत बसलेत वाटते? आणि आता आलात घरी.'

'परंतु पाखरू मला भेटले. त्याला किती आनंद झाला. त्याने माझे स्वागत केले. त्याच्या पिलांनी गाणी म्हटली. त्यांनी मला फळे दिली. किती सुखी त्यांचे कुटुंब आणि ही पेटी मला भेट म्हणून दिली. कशी आहे छान, नाही? ही बघ. दोन पेट्या त्यांनी आणल्या होत्या. एक जड व एक हलकी. म्हणाली, 'वाटेल ती न्या.' मी हलकीच आणली. थोडी तो गोडी. ' तो ती पेटी दाखवून म्हणाला.

'आहे काय त्या पेटीत? असतील किडेबिडे. रद्दी पेटी. गवताची पेटी.'

'परंतु उघडून तरी बघ, थांब मीच उघडतो.' असे म्हणून त्याने ती पेटी उघडली. तो आतून मोत्यांचे सर निघाले. सुंदर पाणीदार गोलबंद मोती! पृथ्वीमोलाचे मोती. टपोरे मोती.

'अहाहा, किती रमणीय ही मोती.' खंडू म्हणाला. चंडी ती मोती मोजीत बसली.

'चांगली आहेत की नाही? आकाशातील जणू तारे तशी ही आहेत.' खंडू म्हणाला.

'परंतु ती जड पेटी का नाही आणलीत? हलकी आणलीत. खंड्या, तुला अक्कल नाही. अगदी दगडूशेट आहेस. जा, ती जड पेटी घेऊन ये.'

'मी जाणार नाही'.

'तू नसशील जाणार तर मी जात्ये. तू घरी स्वयंपाक कर. भाकरी भाज. मी उद्या सकाळी उठून जाईन. मला रस्ता सांग. जाईनच मी. जाणारच. जड पेटी घेऊन येईन. तीत हिरे असतील. रत्ने माणके असतील. सांग रस्ता.'

खंडूने तिला रस्ता सांगितला. दुसरा दिवस केव्हा उजाडतो असे तिला झाले. एकदाची रात्र संपली. बाहेर झुंजूमुंजू होते तोच चंडी निघाली. घरी खंडू होता. आज चुलीजवळ भातभाकरी तो करणार होता. उगीच गेली चंडी. हे बरे नाही, असे त्याला राहून राहून वाटत होते.

चंडी गेली. हिंडत हिंडत दूर आली. ते बन लागले. त्या बनात ती शिरली. ते वेळूचे बन कोठे आहे? तो खळखळ वाहणारा झरा कोठे आहे? रस्ता चुकले की काय? नाही. तो पाहा आला झरा. गाणे गाणारा झरा. सतत वाहणारा, निर्मळ पाण्याचा झरा. चंडी झऱ्याचे पाणी प्यायली. तेथे एका दगडावर बसली.
आता दुपार झाली. पाखरे विश्रांतीला झाडांवर येऊन बसली. वेळूचे बन गजबजले. ते पाहा आपले पाखरू येत आहे. त्याने चंडीला पाहिले. पाखरू चंडीकडे आले.
'आज इकडे कोठे आलात?' त्याने विचारले.

'अरे, तुझी जीभ ना कापली होती मी? तरी बोलतोस?'

'मला देवाने मानवी वाणी दिली, जीभ परत आली. तुम्ही आज माझ्या दारी आल्यात. मला तुमचे स्वागत करू दे. गोड फळे देऊ दे. काही देणगी देऊ दे. बसा येथे.' असे म्हणून ते पाखरू उडत घरी आले.

'बाबा, बाबा, आज पुन्हा उशीर? आज कोण आले? कोण भेटले?' पिलांनी विचारले.

बाळांनो, आज त्या खंडूची चंडी आली आहे.' त्याने सांगितले.

'तुमची जीभ कापणारी चंडी, होय ना?' पिलांनी एकदम संतापून विचारले.

'होय तीच.' त्याने सांगितले.

'बाबा, आम्ही जातो आणि तिचे डोळे फोडतो.' पिले म्हणाली.

'मी जात्ये व तिचे नाक तोडतेय. फोडत्ये तोंड.' बायको म्हणाली.

छी छी, असे नका म्हणू, असे नका करू. मग तिच्यात नि

आपल्यात फरक काय?ती दुष्ट असली तरी आपण दुष्ट होऊ नये आणि ती कशीही असली तरी तिच्या नवऱ्याने माझ्यावर भरपूर प्रेम केले आहे. ती त्याला छळते; परंतु तो सारे सहन करतो. मग आपण नये का सहन करू? चला सारी, पिलांनो गाणी गा. गोड गोड फळे आणा. केळीची पाने तोडून आणा.'

'हिला कशाला केळीचे पान?' बायकोने विचारले

'जो वाईट असतो त्याचेच अधिक स्वागत करावे. त्याला अधिक प्रेम द्यावे. चला, ती वाट पाहत असेल.'

पाखरू आले, त्याची बायको आली. ती पिलेही आली. पिलांनी गाणी म्हटली. बायकोने केळीचे-रानकेळीचे- पान चोचीने तोडून आणले.

'पुरे तुमची गाणी. मला लागली भूक.' चंडी म्हणाली.

'जा रे बाळांनो, फळे आणा.' पाखराने सांगितले.

पिलांनी रसाळ फळे आणली. पानावर वाढली. चंडीने पटापट खाल्ली. तिचे पोट भरले.

'जा रे पिलांनो, त्या दोन पेट्या आणा. एक हलकी आणा, एक जड आणा.' पाखराने सांगितले.

'हलकी नकाच आणू. जडच आणा. त्या जड पेटीसाठीच तर मी आल्ये.' चंडी म्हणाली.

'बरे तर. जडच फक्त आणा. जा लवकर.'

पिलांनी ती जड पेटी आणली. चंडीने ती उचलली. नमस्कार वगैरे न करता, निरोप वगैरे न घेता लगबग ती निघाली.

'या हां बाई.' पाखरू म्हणाले.

'या हां बाई.' बायको म्हणाली.

'या हां बाई.' पिले म्हणाली.

'अडलंय माझं खेटर, झालं माझं काम.' असे चंडी म्हणाली.

धावपळ करीत ती घरी आली. खंडूने स्वयंपाक केला होता. तो वाट पाहतं होता.

'ही बघ आणली जड पेटी. आता बघत्ये उघडून काय काय

आत आहे ते.' चंडी म्हणाली.

'आधी जेव. मग फोड.' खंड्र म्हणाला.

'आधी फोडीन. जेवण काय आहेच रोजचे.'

'नको फोडू ती पेटी. माझे ऐक. ती पेटी तशीच ठेव. मला लक्षण बरे दिसत नाही.' खंडूने सांगितले.

'गप्प बस. तू जा जेवायला. माझे पोट भरले आहे.' असे म्हणून चंडी पेटी फोडू लागली.

तो काय निघाले आतून? काय होते आत? हिरे की माणके? पाचू की पोवळी? हे काय? चंडीने ती पेटी एकदम फेकली. आतून एकदम एक सर्प बाहेर आला. फणा काढला त्याने. दहाचा आकडा. तो सर्प बाहेर पडून मोठा झाला. त्याने चंडीच्या अंगाला विळखे घातले. चंडीला त्याने दंश केले. चंडी मरून पडली. सर्प फूं करीत निघून गेला.

चंडी मेली. खंडू आता एकटा राहिला. त्याने घरातील मोती वगैरे गावातील राममंदिरातील मुर्तींना दिले. खंडू शेतात

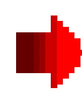
खपतो. आनंदात असतो. तो सर्वांना सांगत असतो, 'अती लोभ करू नये. गोड बोलावे. प्रेम द्यावे. द्वेष कराल तर तुमच्या हातात माणिकमोती पडले तरी त्यांचे साप होतील, प्रेम कराल तर सापांचे हार बनतील. पाखरेसुद्धा मानवांवर प्रेम करतात. मानवांनी परस्परांवर करू नये का?'

कंटाळा आला म्हणजे खंडू त्या वेळूच्या बनात जातो. त्या पाखराला भेटतो. तेथे फळे खातो. गाणी ऐकतो. मग घरी येतो. पुढे खंडू वारला; परंतु त्या वेळूच्या बनात गोड गाणी ऐकू येतात. त्या पाखराला मनुष्याची वाणी मिळाली तसे अमर जीवनही मिळाले होते का?

इटुकली मिटुकली गोष्ट ऐकणारांचे अभीष्ट.

****

जाई

रामजी व राघो दोघे जीवश्चकंठश्च स्नेही, जणू एका घोटाने पाणी पीत, एका प्राणाने जगत. दिसायला शरीरे दोन, परंतु त्यांचे मन एक होते, हृदय एक होते. गावातील सर्वांना त्यांच्या मैत्रीचे कौतुक वाटे.

परंतु काही काही लोकांना ही अभंग मैत्री बघवत नसे. त्या दोघांचे भांडण व्हावे असे त्यांना मनापासून वाटे आणि खरोखरच एके दिवशी तसे झाले.

त्या दिवशी कशावरून तरी गोष्ट निघाली. रामजी व राघो हमरीतुमरीवर आले. एकमेकांचे तोंड न पाहण्याचे त्यांनी ठरवले. राघो जरा मनाने हळवा होता. ज्या गावात आपण इतकी वर्षे परस्पर प्रेमाने वागलो तेथेच इतके भांडलो ह्याची त्याला लाज वाटू लागली. तो घरातून बाहेर पडेना. त्याचे चित्त

कशातही रमेना. खाणे पिणे रुचेना. सुखाची झोप येईना. शेवटी तो गाव सोडून दूर देशी निघून गेला.

राघो आज येईल, उद्या येईल अशी त्याची बायको वाट पाहतं होती; परंतु राघोकडून ना चिठ्ठी ना निरोप. त्याची बायकोही खंगू लागली. ती जेवू लागली म्हणजे नवऱ्याची तिला आठवण येई. पती कुठे असतील, ते जेवले असतील का? असे मनात येऊन तिचे डोळे भरून येत व तिचे जेवण संपे.

असे काही दिवस गेले. राघो परत आला नाही, परंतु त्याच्या मरणाची दुष्ट वार्ता मात्र आली. ती बातमी ऐकून राघोच्या बायकोने हाय घेतली. थोड्याच दिवसांनी तीही देवाघरी निघून गेली; परंतु लहानग्या जाईला आता कोण? ना आई ना बाप. लहान वयात जाई पोरकी झाली.

रामजीने आपल्या मित्राच्या मुलीला आपल्या घरी आणले. जाईची आई अंथरुणावर असता तो समाचारास जात असे. जाईला मी अंतर देणार नाही, असे मरणोन्मुख मातेला त्याने वचन दिले होते. आपण भांडलो म्हणून राघो गेला. राघोचे प्रेम खरोखर थोर. प्रेमभंग त्याला सहन झाला नाही, असे

रामजीच्या मनात येई. मित्रप्रेमाचे ऋण कसे फेडावे? प्रेमाची का फेड करता येते? परंतु मनाचे काही तरी समाधान कृतज्ञता दाखवून मिळत असते. म्हणून रामजीने जाईला जणू आपली मुलगी मानली. तिचे तो सारे करी. तो जणू जाईचा आई-बाप बनला.

जाई चार-पाच वर्षांची होती आणि रामजीचा मुलगा मोहन, तो सात-आठ वर्षांचा होता. जाई व मोहन एकत्र खेळत. मोहन हूड होता. मोठा खेळकर. जाईही तशीच होती. दोघे शेतावर जात. झोल्यावर झोके घेत. कधीकधी घरीही मोहन जाईबरोबर खेळे. तो तिची बाहुली सजवून देई. तिचा खेळ मांडी. तिच्या भातुकलीत भाग घेई. 'मोहन, तू का मुलगी आहेस?' असे कोणी म्हटले की तो निघून जाई.

मोहन व जाई दोघे वाढत होती. दोघे देखणी होती. रामजी आपल्या मनात एक मनोरथ मांडीत होता. तो आपल्या मनात एक गोड स्वप्न रचीत होता. पुढेमागे मोहन व जाई यांचे लग्न लावून द्यावे, छान आहे जोडा, असे त्याच्या मनात येई. आपल्या मृत मित्रासही ह्यामुळे स्वर्गात आनंद होईल असे त्याला

वाटे.

दिवसांपाठी दिवस जात होते. महिन्यांमागून महिने जात होते. वर्षांमागून वर्ष जात होती. मोहन व जाई बहीण-भावाप्रमाणे वाढत होती, निर्मळपणे वाढत होती, निष्पाप वृत्तीने वाढत होती. रामजीची इच्छा त्यांना काय माहीत? रामजीचे गोड स्वप्न त्यांना ठाऊक? रामजीने कधीही तशी शंका त्या मुलांना येऊ दिली नव्हती.

आता मोहन विशीच्या पलीकडे गेला. तो चांगलाच वाढला होता. हाडापेराने मोठा दिसे. अद्याप त्याच्या तोंडावर थोडी कोवळीक दिसत होती. जाईही पंधरा-सोळा वर्षांची झाली. रामजी त्या दोघांकडे बघे व प्रसन्नपणे हसे. तो आता वृद्ध होत चालला होता. आपली इच्छा आपल्या डोळ्यांदेखत पूर्ण करून घ्यावी असे त्याच्या मनात येऊ लागले.

एके दिवशी रामजीने मोहनला हाक मारली.

'काय बाबा? त्याने मोहक वाणीने विचारले.

'मोहन, तू आज्ञाधारक मुलगा आहेस. तू मला फार आवडतोस. आता माझं वय होत आलं. फार दिवस ह्या जगात मी

जगेन असं मला वाटत नाही.' असे म्हणून रामजी थांबला.

'बाबा, असं का म्हणता? तुम्ही आम्हाला पुष्कळ दिवस हवेत, आई कधीच सोडून गेली. तुम्हीही का जाणार? जाईला व तुमच्या मोहनला तुमच्याशिवाय कोण?' मोहन दुःखाने म्हणाला.

'मोहन, आज मी तुला मुद्दाम हाक मारली. माझी एक इच्छा आहे, ती तू पूर्ण कर. किती तरी वर्ष ती इच्छा माझ्या मनात आहे. पित्याची इच्छा पूर्ण करून देशील का त्याला समाधान?' रामजीने विचारले.

'बाबा, तुमच्यासाठी मी काय करणार नाही? सांगा तुमची इच्छा. ह्याच्या आधीच का सांगितली नाहीत ती?' मोहन म्हणाला.

'प्रत्येक गोष्टीची वेळ यावी लागते. बाळ मोहन, तुझं लग्न करावं असं माझ्या मनात येतं, तू आहेस तयार?' पित्याने प्रश्न केला.

'बाबा, आधी जाईचं करा. तुमच्या हातून आधी तिचं लग्न होऊ दे. तिला ना आई ना बाप. तुम्ही तिला आई-बापाची आठवण होऊ दिली नाहीत. तुम्ही तिचं सारं केलंत. तिचे सारे लाड पुरविलेत. आता एवढं आणखी करा.' मोहन म्हणाला.

'तुमचं दोघांचं लग्न मी एकदमच करणार आहे!' रामजी हसून म्हणाला.

'कोणता पाहिलात मुलगा? गरीब असला तरी चालेल; परंतु निरोगी, धडधाकट, प्रामाणिक व श्रमांना न कंटाळणारा असा पाहिला आहे ना? जाईला कोणतं पाहिलंत स्थळ?' मोहनने विचारले.

'नवरामुलगा जवळच आहे. जवळच राहतो. चांगला आहे. देखणा आहे, गुणी आहे.' पिता म्हणाला.

'कुठंसा राहतो?' मोहनने उत्सुकतेने विचारले.

'इथंच' पिता बोलला.

'काय त्याचं नाव?' मोहनची उत्सुकता फारच वाढली.

'मोहन!' पिता शांतपणे म्हणाला.

क्षणभर कोणीही बोलले नाही. तेथे गंभीरता पसरली. पिता-पुत्र विचारात मग्न झाले. पिता पुत्राकडे बघत होता, पुत्र खाली बघत होता.

'अशक्य, अगदी अशक्य.' असे शब्द मोहनच्या कापऱ्या ओठांतून बाहेर पडले.

'काय अशक्य?' पित्याने विचारले.

'मोहनचं जाईशी लग्न होणं अशक्य.' मोहन म्हणाला.

'कोण म्हणतो अशक्य?' पित्याने प्रक्षुब्ध होऊन विचारले.

'मी म्हणतो.' मोहनने निश्चयाने सांगितले.

'मोहन, विचार कर. आतापर्यंत तू माझी कधीही अवज्ञा केली नाहीस. आजपर्यंत माझी आज्ञा पाळलीस. ही आज्ञाही पाळ. वृद्ध पित्याचं मन दुखवू नकोस.' रामजी म्हणाला.

'बाबा, ह्या एका गोष्टीशिवाय इतर काहीही सांगा. कड्यावरून उडी टाकायला सांगा; समुद्रात बुडी घ्यावयास सांगा; विषाचा पेला तोंडाला लावायला सांगा; आगीतून जावयास सांगा; - हा मोहन ते सर्व आनंदानं करील; परंतु ही गोष्ट नको.' मोहन दृढ स्वराने म्हणाला.

'का नको? ज्या दिवशी जाईला मी आपल्या घरी आणलं, त्या दिवसापासून हे स्वप्न मी माझ्या मनात खेळवीत आहे. इतकी वर्षे मनात धरलेली आशा,- ती का तू मातीत मिळवणार? मोहन, माझ्या घरात राहावयाचं असेल तर माझी आज्ञा मानली पाहिजे. माझ्या पित्यानं आज्ञाभंग कधी सहन केला

नाही. तुझा बापही स्वत:चा आज्ञाभंग सहन करणार नाही. मुलानं बापाचं ऐकलंच पाहिजे अशी आपल्या कुळाची परंपरा आहे. ही परंपरा तूही चालव.' रामजी म्हणाला.

'बाबा, जाई व मी बहीण- भावाप्रमाणे वागत आलो. दुसरा विचार कधी मनात आणला नाही. बहिणीजवळ का लग्न लावायला मला सांगता? पिता झाला म्हणून त्याची अपवित्र आज्ञा ऐकायची की काय? पिता थोर आहे. परंतु पित्याहून सत्य थोर आहे. पावित्र्य थोर आहे. कुळाची पवित्र परंपरा चालवावी, अपवित्रता बंद करावी.' मोहन म्हणाला.

रामजीचा संताप अनावर झाला. क्रोधाने तो थरथरु लागला. शेवटी तो मोहनला म्हणाला, - 'तुला एक महिन्याची मी मुदत देतो; तेवढ्या अवधीत काय तो विचार कर. बऱ्या बोलानं मी सांगतो तसं करायला सिद्ध हो, नाही तर ह्या घरातून तोंड काळं करून चालता हो. तू माझा मुलगाच नाहीस असं मी समजेन. मोहन मेला असं मानीन. जा. माझ्यासमोर उभा नको राहूस.'

त्या दिवसापासून मोहन घरामध्ये फारच थोडा वेळ थांबे. जणू घर सोडून जाण्याचा तो अभ्यास करीत होता. तो

कोणाजवळ बोलेना, हसेना, खेळेना. तो खिन्न व उदास दिसे. जाई त्याच्याजवळ जाई व गोड बोलण्याचा प्रयत्न करी. परंतु जाई जवळ येताच मोहन उठून जाई. जाईच्या डोळ्यांत पाणी येई. तिच्या जिवाची तगमग होई.

महिना संपला. पित्याने दिलेली मुदत संपली. एका सदऱ्यानिशी मोहन घरातून बाहेर पडला. सुखात वाढलेला मोहन! तो आता कोठे जाणार, काय खाणार, काय पिणार? तो एका लहानशा झोपडीत राहू लागला. तो मोलमजुरी करू लागला. तो उन्हातान्हातून श्रमे, खपे. कधी गवंड्याच्या हाताखाली काम करी, कधी शेतातील कुंदा खणायला जाई. त्याच्या कोमल हातांना फोड येत, परंतु हळूहळू सवय झाली. हातांना घट्टे पडले. उन्हातान्हात काम करून त्याचा चेहराही जरा राकट बनला.

मोहनने आता लग्न लावले. एका गरीब मजुराच्या मुलीशी त्याने लग्न लावले. तिचे नाव गजरी. मोहन व गजरी गरिबीत स्वर्ग निर्माण करीत होती. गजरीसुद्धा कामाला जाई. दोघे कष्टाने मिळवीत. परस्परांना प्रेम देत. मोहन गजरीला पाणी

आणून देई. तिलाही घरी वेळ असला तर मदत करी. एखादे वेळेस दोघे पहाटे दळीत. मोहन म्हणे, 'ओव्या म्हण.' गजरी गोड ओव्या म्हणे.

मोहनने लग्न लावले ही गोष्ट रामजीच्या कानावर गेली. तो म्हातारा खवळला. त्याच्या तळपायांची आग मस्तकाला गेली. त्याने जाईला हाक मारून सांगितले, 'पोरी, त्या कारट्याकडे खबरदार कधी गेलीस तर. त्याच्याकडे कधी गेलीस असं जर मला कळलं, तर तुलाही हे घर सोडावं लागेल. विचार करून वाग. समजलीस?'

मोहनकडे जावे असे जाईच्या मनात कितीदा तरी येई. परंतु ती जावयास धजावंत नसे. मोहनही आपल्याजवळ धड बोलेल की नाही असे तिच्या मनात येई. ती मनातील दु:ख कोणाजवळ बोलणार? रामजी व मोहन दोघांकडे तिचा जीव ओढे. आपण गेलो तर वृद्ध रामजीस तरी कोण?

जाईचा विवाह लांबणीवर पडला. तिचे लग्न करावे असे जणू रामजीच्या मनात येईना. जाई सासरी गेल्यावर मला म्हाताऱ्याला कोण, असा स्वार्थी विचार त्याच्या मनात

येई. शिवाय जाई मोहनशी जोडलेली आहे, असे स्वप्न आज दहा-बारा वर्षे तो मनात खेळवीत होता.ते स्वप्न आपल्या हातांनी त्याला मोडवेना. जाईचा विवाह दुसऱ्या कोणाशी करण्याचा विचारही त्याला सहन होत नसे. आणि जाई? तिच्या मनातही विवाहाचा विचार येत नसे. तिला रामजीची कीव येई. त्याची ती सेवा- चाकरी कृतज्ञतेने करी.

रामजीच्या घरात धान्याची कोठारे भरलेली होती; परंतु कोण खाणार ते धान्य? तिकडे मोहनला उन्हातान्हात राबावे लागत होते. मेहनतीने भाकर मिळवावी लागत होते. जाईचा जीव खालीवर होई.

मोहन आपल्या वडिलांच्या घरावरून चुकूनही जात नसे. न जाणो, पित्याच्या वैभवाची, त्या घरादाराची, शेतीवाडीची इच्छा मनात उत्पन्न व्हावयाची. त्या बाजूने जाणेच नको. तसेच, स्वतःचा कृश झालेला देह जाईच्या दृष्टीस पडू नये म्हणूनही तो त्या बाजूने जात नसे. रामजी ओटीवर बसलेला असे. आपला मुलगा एक दिवस घरी परत येईल असे का त्याला वाटत होते? मोहनला श्रमाची सवय नव्हती. एकाएकी खूप श्रम

त्याला पडू लागले. मनात दुसरीही दु:खे असतील. तो अशक्त दिसे. गजरी बाळंत झाली होती. तिला आता कामाला जाता येत नसे. मोहनला घरचे करावे लागे, पुन्हा कामावर जावे लागे. तो अगदी थकून जाई.

एके दिवशी फारच दमून-भागून मोहन घरी आला. घरी आल्यावर तो आपल्या लहान मुलाला घेऊन खेळवीत होता. त्या मुलाचे हसे पाहून तो सारे श्रम विसरला; परंतु एकाएकी घेरी येईल असे त्याला वाटले. त्याने बाळ खाली ठेवला. तो पडला. गजरी धावत आली. तिने त्याला सावध केले, अंथरुणावर निजवले. मोहनच्या अंगात सपाटून ताप भरला. गजरी घाबरली. गरीबाला कुठला डॉक्टर? गजरी रडत बसली. मोहन म्हणाला, 'रडू नकोस. तू रडलीस म्हणजे मला वाईट वाटतं. माझ्याजवळ बस. बाळाला घेऊन बस. त्यात मला समाधान आहे.'

मोहनचे दुखणे हटेना. त्याला कामावर जाता येईना. घरात खाण्यापिण्याची पंचाईत पडू लागली. जाईच्या कानांवर या गोष्टी गेल्या. रामजीला न कळत ती मोहनच्या बायकोकडे

मदत पाठवी. कधी दूध, कधी फळे, कधी काही ती पाठवू लागली. मोहन मरणाच्या दारात होता. त्याला भेटण्यासाठी जाईचा जीव तडफडत होता; परंतु ती जाऊ शकली नाही. तिची व मोहनची भेट ह्या जगात जणू पुन्हा व्हावयाची नव्हती. मोहन मरण पावला!

गजरीच्या दु:खाला अंतपार राहिला नाही. तिला कोणाचा आधार? माहेरचे मायेचे तिला कोणी नव्हते आणि सासर असून नसल्यासारखे. आपल्या चिमण्या बाळाला जवळ घेऊन ती रडत बसे; परंतु गरीबाला रडण्याला तरी कोठे पुरेसा वेळ आहे? गरीब मनुष्य काम करील तेव्हा खाईल! परंतु गजरी कामाला तरी कशी जाणार? लहान मुलाला कोठे ठेवणार? त्याला पाठीशी बांधून कामावर गेली असती, परंतु बाळाच्या जिवाला बरेवाईट होईल असे तिला वाटे.

मोहनच्या मरणाची बातमी रामजीला कळली. जाईला कळली. जाई रडरड रडली. एके दिवशी तिने काहीतरी निश्चय केला. रामजीला न सांगता ती गजरीकडे आली. गजरी मुलाला घेऊन बसली होती. जाई म्हणाली, 'वैनी, आपण दोघी एकत्र राहू.

दोघी मिळून ह्या बाळाला वाढवू. कधी तू कामाला जा, कधी मी जाईन.'

गजरी म्हणाली, 'तुम्ही आपला सुखाचा जीव दुःखात का घालता? मामंजी तुम्हाला पुन्हा घरात घेणार नाहीत. आम्ही दुःखात आहोत तेवढं पुरे. होईल कसं तरी आमचं. नाही तर ते गेले तिकडे बाळ व मी जाऊ.' जाईच्या डोळयांना पाणी आले. ती केविलवाणी होऊन काकुळतीने म्हणाली, 'वैनी! नको ग अशी कठोर होऊ. ह्या झोपडीत माझं समाधान आहे. ही गरिबी मला प्रिय आहे. मी सुखात का तिथं होते? वैनी! माझ्या मनाची स्थिती कोणाला माहीत? मी दुर्दैवी आहे. जन्मल्यावर थोड्याच दिवसांत माझे बाबा दूर गेले व मेले. माझी आई मला सोडून गेली. मी ह्यांच्या घरात आले तर इथं पिता-पुत्रांची ताटातूट माझ्यामुळंच झाली. ह्यामुळंच मोहन श्रम करून लवकर मेला. माझा हा पायगुण. मी या साऱ्याला कारण! जन्मताच आईनं माझ्या गळ्याला नख का लावलं नाही? देवानं मला जिवंत तरी का ठेवलं? मला काहीच समजत नाही. मला सुख नको, संपत्ती

नको; मला ऐषआराम नको; मला गरिबीतच राहू दे. तुझ्याजवळच राहू दे. तू मला नाही म्हणू नकोस.'

शेवटी जाई व गजरी एके ठिकाणी राहू लागल्या. लहानगा बाळ वाढू लागला. एके दिवशी जाईच्या मनात विचार आला की, 'म्हातारा रामजी ह्या बाळाला नाही का घेणार? मोहनच्या मरणाने रामजीने वरती दाखविले नाही तरी आतून तो दु:खाने भाजून निघाला होता. मोहनला त्याने घरात घेतले नाही, परंतु या बाळाचा काय आहे अपराध / ह्या बाळाची का आबाळ व्हावी? रामजी ह्या बाळाला आनंदाने घेईल, नातवाला खेळवील, वाढवील, प्राणपणाने जपेल. बाळाला मग दुधा - तुपाला वाण पडणार नाही, कपड्यालत्त्याला कमी पडणार नाही.'

जाईने आपल्या मनातील विचार गजरीजवळ बोलून दाखविले. हो ना करता करता गजरी कबूल झाली. आपला मुलगा दारिद्र्याच्या गारठ्यात कुडकुडावा असे कोणत्या मातेस वाटेल? दारिद्र्यामुळेच मोहन लवकर मेला. हा बाळ तरी शतायुषी होवो असे गजरीला वाटले असेल. ती जाईला म्हणाली, 'मामंजी निग्रही व करारी आहेत. ते बाळाला घेणार नाहीत.

तुम्हाला प्रयत्न करायचा असेल तर करून पाहा. तुम्हाला प्रचीती येईल. माझी ना नाही.'

जाईला आनंद झाला. रब्बीच्या पिकाचा हंगाम होता. गहू तयार झाला होता. शेते सोन्यासारखी पिवळी दिसत होती. रामजीची शेते अपरंपार पीक घेऊन उभी होती. रामजीचा मोहन मरून गेला, परंतु पीक सोळा आणे आले. शेते अशी कधी पिकली नव्हती.

रामजीच्या शेतात कापणी सुरू झालेली होती. खसाखसा विळे चालले होते. कापणारे गाणी म्हणत होते. रामजी एका झाडाखाली बसला होता. देखरेख करावयास, काम करून घ्यावयास तो स्वत: जातीने हजर असे. काम जोरात चालले होते.

जाईने मोहनचा बाळ बरोबर घेतला व ती निघाली. प्रेमळ जाईचा बाळाला फार लळा लागला होता. प्रेम मुलांनाही समजते. रामजीच्या दृष्टीला बाळ पडेल अशी काहीतरी योजना करण्याचे जाईच्या मनात होते. ती शेतावर निघाली. ती एका बांधावर बाळाला घेऊन बसली. लहान झाडाची तेथे सावली होती.

बाळ देखणा होता, मोहक होता. त्याला अधिक मनोहर व मोहक करण्यासाठी जाईने फुलांनी त्याला नटविले. तो बाळ जणू बाळकृष्णाचीच रमणीय मूर्ती आहे असे वाटत होते. जाई त्याच्याकडे पाही व पटकन त्याला पोटाशी धरी, त्याला चुंबी. 'घेतील, बाबा ह्या बाळाला घेतील. त्याच्या कुळातीलच हा मोत्याचा दाणा आहे. त्यांच्या वंशाचेच बीज. किती सुंदर दिसतो आहे! ह्याला कोण घेणार नाही? कोण कौतुक करणार नाही? कोण कुरवाळणार नाही? ह्या बाळाच्या पायाला बोचू नये म्हणून काटे बोथट होती, दगडाची फुले होती. मग बाबा का विरघळणार नाहीत? त्यांचे हृदयही बाळाला पाहून मऊ लोण्यासारखे होईल.'

अशा आशेने जाई त्या बांधावर बसली होती. कामकऱ्यांनी जाईला पाहिले परंतु रामजीला सांगण्याचे त्यांना धैर्य झाले नाही. म्हाताऱ्याचा राग त्यांना माहीत होता. जाई बस बस बसली. शेवटी सांजावले. कामकरी निघून गेले. सूर्य निघून गेला. देव मावळला व अंधार पडला. जाईचा आशासूर्यही मावळला व तिच्या हृदयात अंधार भरला.

दुसऱ्या दिवशी जाई पुन्हा त्या बाळाला घेऊन बांधावर

बसली. कापणारे कापत होते. पक्षी गात होते. जाई बाळाला फुलांनी मढवत होती. तो पाहा रामजी शेते पाहत येत आहे. जाईच्या मनात आशा जागी झाली. धावत जावे असे तिला वाटले; परंतु आला, रामजीच जवळ आला.

रामजीने रागाने जाईकडे पाहिले व तो म्हणाला, 'तू शेवटी त्या घरी गेलीस. तूही त्याच्यासारखीच मर. काढ उपास, कर उन्हात काम. तुमच्या नशिबीच नाही, त्याला कोण काय करणार? सुखाचा घास नाही तुमच्या दैवी. मरा सारी उपासमारीनं व मला म्हाताऱ्याला मात्र खायला जिवंत ठेवा!'

म्हाताऱ्याच्या बोलण्यातील दु:ख व निराशा जाई समजू शकत होती. ती म्हणाली, 'बाबा! तुमचं घर मला बंद झालं हे खरं; परंतु ह्या बाळाला ते का बंद व्हावं? ह्या लहानग्याचा काय अपराध? या मोहनच्या मुलाला तुम्ही नाही का जवळ घेणार, नाही का नीट वागवणार? या बाळाची आबाळ का व्हावी? याला घ्या, तुमच्या घरी न्या. त्याला गरम कपडे करा, त्याला गाईचं दूध पाजा. या बाळाची उपासमार न होवो म्हणजे झालं. हा तुमचाच आहे. तुम्हीच लावलेल्या, वाढवलेल्या झाडाचं हे फळ आहे.'

रामजी ऐकत होता. त्या मुलाकडे तो पाहतं होता. त्याने जरासे तोंड का तिकडे फिरविले? कापणारे कापीत आहेत की नाहीत हे का तो बघत होता? त्याने डोळ्यांवरून हात का फिरविला? घाम का त्याने पुसला? पुन्हा जाईकडे तो वळला. तो बोलेना. त्याच्याने बोलवत का नव्हते? का बोलण्याची त्याची इच्छा नव्हती?

बाबा! घेता ना या बाळाला! घ्या, घ्या, घ्या -' जाई दगडालाही पाझर फुटेल अशा स्वरात म्हणाली.

रामजीचे ओठ हालले. म्हातारा बोलू लागला; परंतु त्याच्याने फार बोलवले नाही. 'दे!' एवढेच तो बोलला. त्याने आपले हात पुढे केले. जाईच्या तोंडावर कृतज्ञतेची कोवळीक होती. तिने बाळ बाबांच्या हातात दिला; परंतु बाळ म्हाताऱ्याजवळ जाईना. तो जाईचा पदर सोडीना. बाळ रडू लागला. त्याच्या डोक्यावरचे हार खाली पडले; परंतु शेवटी जाईने बाळाच्या त्या चिमुकल्या घट्ट मुठी सोडवल्या व ती दूर झाली. रडणाऱ्या मुलाला 'उगी उगी - तो बघ काऊ, ती बघ चिऊ, उगी हां - ही बघ फुलं - रडू

नको असा!' अशा शब्दांनी उगी करीत रामजी निघून गेला. देव मावळला. सांजावले. कामकरी निघून गेले. विळे थांबले. अंधकार पडू लागला. त्या बांधावर जाई तेथेच बसली होती. बाळाच्या डोक्यावरची पडलेली फुले तिच्या हातात होती. ती रडत होती. स्वत:चे सारे जीवन तिला आठवले. रामजीने तिचे किती लाड केले, कसे कौतुक केले, ते सारे डोळ्यांसमोर आली. त्याचे हाल, त्याचे मरण. सारे प्रसंग समोर उभे होते. 'मी दुर्दैवी आहे. खरंच दुर्दैवी. अशा दुर्दैवी माणसांना जन्माला घालण्यात प्रभूचा काय बरे हेतू असावा? परंतु आज बाबांनी बाळ नेला, एवढं तरी सुदैव माझं होतं, एवढं तरी पदरी सुकृत होतं म्हणायचं' असे म्हणत ती उठली व आपल्या झोपडी कडे निघाली. गजरी कामावरून आली होती. पाण्याची घागर तिने भरून आणली व चूल पेटवून ती भाकर भाजीत होई. तो जाई आली. जाईला पाहून गजरी म्हणाली, 'बाळ नाही तो?'

'वैनी, बाबांनी नेला हो बाळ. बरं झालं. बाळ सुखात राहिलं. त्याला थंडी बाधणार नाही, उपास पडणार नाहीत. आपण दोघी कशाही राहू.'

जाईचे शब्द ऐकून गजरी आनंदली नाही. गजरीचा दु:खी चेहरा पाहून जाईला बरे वाटले नाही. तिने बऱ्यासाठी केले होते; परंतु बाळाच्या आईला ते पसंत का नव्हते? मातृहृदय जाईने कसे ओळखावे? तो धन्य अनुभव, पावन व थोर अनुभव माता होऊनच घ्यावा लागतो. जाई माता नव्हती. ह्या जन्मी तरी मी माता होणार नव्हती. अप्रत्यक्ष माता होण्याचे तिचे प्रयत्न होते; परंतु अशा प्रयत्नांनी - दुसऱ्यांची मुले वाढविण्याच्या प्रयत्नांनी- खऱ्या मातेचा अनुभव कसा येणार?

गजरी खिन्न म्हणून जाईही खिन्न झाली. कोणी कोणाशी बोलले नाही. भाकरीचा तुकडा खाऊन दोघी घोंगडीवर पडल्या; परंतु डोळा एकीचाही लागेना. पहाटेचा - प्रहरभर रात्र उरली तेव्हाचा - कोंबडा आरवला. गजरी जाईला म्हणाली, 'आपण बाळ परत आणू. माझा बाळ मामंजींच्या जवळ नको. मी रात्रभर विचार करीत आहे. शेवटी हाच निश्चय मी केला. बाळ परत आणायचा. आपण दोघीजणी जाऊ. तू माझ्याबरोबर ये.' जाई काय बोलणार? मातेच्या इच्छेपुढे ती काय बोलणार? परंतु खरे सांगावयाचे तर बाळ तिकडे गेल्यापासून जाईलाही हुरहूर

लागल्यासारखे वाटत होते. काहीतरी चुकल्यासारखे तिला वाटत होते. तिने फार आढेवेढे घेतले नाही, वादविवाद केला नाही. सकाळ केव्हा होते ह्याची दोघीजणी वाट बघत होत्या. झोप येईना. म्हणून जाते घालून दोघींनी दळले. लहान मुलांवरच्या गोडगोड ओव्या दोघीजणींनी म्हटल्या.

"मांडीवरला बाळ कशी करी दूर माय
प्राण कसा तो ठेवील वासरा ग वीण गाय ‖
तान्हुला ग माझा बाळ नको त्याची ताटातूट
जाग जाई झणी ऊठ त्याची माझी करी भेट ‖"

अशा ओव्या गजरी म्हणत होती. त्या कविता, त्या ओव्या ती स्वत:च रचून का म्हणत होती? तिच्या हृदयाची का ती हाक होती? तिच्या हृदयाची का ती भूक होती? तिच्या भावनांनी का तिला स्फूर्ती दिली, वाचा दिली?

बाहेर चांगलेच उजाडले. गडी माणसे कामावर जाऊ लागली. सूर्यनारायण सर्वांना हाका मारू लागला; सर्वांना हालववू-नाचवू लागला, हसवू-खेळवू लागला, फुलवू-फळवू लागला. जाई व गजरी दोघी निघाल्या. रामजी आरामखुर्चीत बसून

बाळाला खेळवीत होता. गोड द्यावे व मुलाला घ्यावे, गोड बोलावे व मुलाला घ्यावे. गुळाला मुंगी, मधाला माशी, तशी गोडाला मुले. म्हातारा गोड-गोड बोलत होता -

'काऊ काऊ, चिऊ चिऊ इघे इथे बस, चारा खा, दाणा खा, पाणी पी आणि बाळाच्या डोक्यावरून भुर्रकन उडून जा.'

असे रामजी म्हणत होता. मुलाला त्याने गोडशी वडी दिली होई. बाळ वडी चघळीत होता. रामजीच्या गुंड्यांजवळ खेळत होता. गजरी व जाई दारात उभ्या होत्या. दार लोटण्याचे धैर्य कोणासच होईना. शेवटी जाई पुढे झाली. गजरीने दार लोटले. दोघी न विचारता आत शिरल्या. म्हातारा चकितच झाला. गजरीने बोलायला आरंभ केला. ती म्हणाली, - 'मामंजी! माझा मुलगा परत न्यावयास मी आल्ये आहे. तो तुमच्याकडे नको. तो तुमच्याजवळ तुमच्यासारखाच कठोर होईल, दुष्ट होईल. आई-बापाची आठवण तो विसरेल. आई-बापाविरुद्ध वाटेल ते त्याच्या मनात तुम्ही भरवाल. तो स्वत:च्या आई-बापाचा अपमान करावयास लागेल. छे. नकोच ते. द्या माझा बाळ. तो गरिबीत राहून मेला तरी चालेल; परंतु श्रीमतींत वाढून फत्तर

व्हावयास नको. त्याचं मन गरिबीत कोवळं राहील, प्रेमळ राहील. तो पित्याच्या स्मृती पुण्य मानील. आईला प्रेम देईल. माझा बाळ दीन-दरिद्री झाला तरी चालेल, परंतु मनानं तो श्रीमंत होऊ दे. द्या, खरंच द्या. त्याला नेण्यासाठी मी आले आहे.'

गजरीचा एकेक शब्द सुरीप्रमाणे म्हाताऱ्याचे काळीज चिरून जात होता. तो पहाड पाझरला. तो पाषाण विरघळला. म्हातारा एकदम उठला. जाईला व गजरीला त्याने पोटाशी धरले व रडत म्हणाला, 'पोरींनो! नका माझा अंत पाहू. नका मला छळू. माझं हृदय किती जळतं आहे, तुम्हाला कसं दाखवू? परंतु खोट्या अभिमानाला मी बळी पडलो. माझ्या अहंकारानं, हट्टानं मी माझा गुणी मुलगा गमवून बसलो. पुत्रघातकी आहे मी. तुम्ही माझ्यापासून दूर राहू नका. ह्या घरात राहा. ह्या बाळाला तुम्हीच वाढवा. इथं नांदा. मोहनच्या मरणानं आपण सारी जोडली गेलो. मोहन मेला व माझा अहंकारही मेला. प्राणांचं मोल देऊन माझ्या मुलानं मला पवित्र केलं आहे. प्रेमळ, कोमल, निर्मळ केलं आहे. मुलींनो, रडू नका. झालं गेलं विसरा व म्हाताऱ्याला क्षमा करा. मी अपराधी आहे.' असे म्हणून तो पहाड

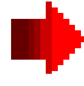

खरोखर त्या मुलींचे पाय धरण्यासाठी वाकला.
'हे काय भलतंच - आम्हीच तुमच्या पायांवर डोकं ठेवायचं. तुम्ही प्रेमाचे मंगल आशीर्वाद द्या म्हणजे झालं.' असे म्हणून गजरीने म्हाताऱ्याच्या पायांवर डोके ठेवले. तिने बाळ आजोबांच्या पायांवर घातला.
ती सारी आनंदाने एकत्र राहू लागली. जाईने लग्न केले नाही. म्हातारा त्या बाबतीत कधी काही बोलला नाही. गजरी त्या बाबतीत बोलली नाही. तो फार गंभीर, नाजूक, पवित्र प्रश्न होता. त्या बाबतीत बोलणे म्हणजे अपवित्रपणा होता. एखादे वेळेस मोहनची सर्वांस आठवण येते. व सर्वांना रडू येते; परंतु हसरा व खेळकर बाळ त्यांचे अश्रू ताबडतोब दूर करतो. मोठा जादूगार आहे तो.

इटकुली मिटकुली गोष्ट ऐकणारांचे अभीष्ट.
****

सोन्याची साखळी

एक होता राजा. त्याला दोन राण्या होत्या; परंतु दोघींनाही मूलबाळ नव्हते. आपल्या राज्याला पुढे वारस कोण, असा विचार मनात येऊन राजा दु:खी होई. कशाला हे राज्य, कशासाठी ही धनदौलत, ही कोणाच्या स्वाधीन करू, असे विचार सारखे त्याच्या मनी घोळत. राजेच दु:ख पाहून राण्याही दु:खी होत.

एके दिवशी कोणी तरी एके बोवा आला होता. एक राणी तेथे होती. राणी रडत होती. बोवाजी म्हणाला, 'राणी, राणी तुझ्या डोळ्यांत का पाणी? राजाची राणी असून दु:खी का? दासदासी पदरी असून दु:खी का? रथ, घोडे, हत्ती असून दु:खी का? तुम्हाला काय कमी? तुम्हाला कसला तोटा? तुम्हासारख्या श्रीमंतांनी रडावे मग गरीबांनी काय करावे? देवाने तुम्हाला भाग्य दिले, राज्य दिले. रडू नका, रुसू नका, सुखाने नांदा'.

डोळ्यांत पाणी आणून राणी म्हणाली, 'शेतात पीक नाही

तर शेताला शोभा नाही; तळ्यात कमळ नाही तर तळ्याला शोभा नाही; आकाशात चंद्र नाही तर आकाशाला शोभा नाही; झाडाला फळ नाही तर झाडाला शोभा नाही; शिंपल्यात मोती नाही तर शिंपल्याला शोभा नाही. महाराज, जिला पुत्र नाही, त्या स्त्रीच्या जगण्यात काय अर्थ? मला 'आई' अशी हाक कोण मारील? पुत्रवती जी आहे तीच खरी सुखी, तीच भाग्याची, तीच दैवाची. देवाने सारे दिले परंतु हे दिले नाही; देवाने सोने दिले परंतु सोनुकला दिला नाही. मी रडू नको तर काय करू? राजाचे दु:ख पाहून मला प्राण नको असे वाटते. तुम्ही तरी कृपा करा, मला मुलगा द्या.'

बोवाजीस दया आली. तो म्हणाला, 'माझ्या कृपेने तुम्हाला पुत्र होईल; परंतु दुसरी राणी त्या मुलाचा द्वेष करील. त्याला मारू पाहील. म्हणून मी एक युक्ती करतो. तुमच्या मुलाचे प्राण तुमच्या या राजधानीत जे मोठे तळे आहे, त्या तळ्यात जो एक सोन्यासारखा मासा आहे त्याच्या पोटात ठेवतो. त्या माशाच्या पोटात मी एके सोन्याची साखळी ठेवीन. ती जोपर्यंत तेथे आहे तोपर्यंत तुमच्या मुलाचे प्राण सुरक्षित राहतील.'

राणीला वर देऊन तो बोवाजी निघून गेला. पुढे काही दिवस गेले. राणीला मुलगा झाला. नवानवसाचा मुलगा. कोण आनंद, कोण उत्सव! मोठमोठ्या श्रीमंतांच्या बायका राणीला बाळंतविडा घेऊन आल्या. बाळ कसा नक्षत्रासारखा होता. ही राणी राजाची आवडती राणी झाली. राजा दुसऱ्या राणीचे तोंड देखील पाहीना. ती राणी या राणीचा हेवा करू लागली., हिच्या मुलास पाण्यात पाहू लागली. त्या गोड मुलाला पाहून साऱ्यांना आनंद होई, परंतु त्या सावत्र आईचा संताप होई. सावत्र आई कधी त्याला मारी, कधी रडवी.

राजपुत्र दिवसेंदिवस वाढत होता. तो आता पाचसहा वर्षांचा झाला. बाहेर हिंडे, फिरे, खेळे. तो सर्वांचा आवडता होता. सर्वांना हवासा वाटे. त्याला गर्व नव्हता. तो कोणाशी भांडत नसे. साऱ्यांशी खेळे. दिसायला गोड व गुणांनी गोड. बाहेर गोरापान होता. तसाच मनाचा निर्मळ होता. आनंदात दिवस जात होते. राजपुत्राला कबुतरे फार आवडत. त्याने सुंदर कबुतरे पाळली होती. एक दिवस त्याचे आवडीचे कबुतर उडाले, ते थेट सावत्र आईच्या घरात शिरले. राजपुत्र रडत तेथे गेला. तो

म्हणाला, 'माझे कबुतर दे.' ती सावत्र आई म्हणाली, 'देत नाही जा. तुझी कबुतरे माझ्या घरात कशाला शिरतात? मारून टाकते त्याला. तुमचे होतात खेळ, परंतु आम्हाला त्रास. घरात कबुतरे येतात, हगतात, घाण करतात. जा, नीघ येथून.' राजपुत्र रडू लागला. शेवटी त्या सावत्र आईने ते कबुतर दिले. राजपुत्र आनंदला व हसत गेला.

परंतु रोज आपले असे व्हावयाचे. ते कबुतर त्या सावत्र आईच्या घरात नेमके उडून जायचे. राजपुत्र तिची मनधरणी करावयाचा व मग ते मिळावयाचे. एके दिवशी ती सावत्र राणी काही केल्या कबुतर देईना. राजपुत्र म्हणाला, 'तू सांगशील ते मी करीन, परंतु माझे कबुतर दे.' सावत्र आई म्हणाली, 'तुझ्या आईला तू तुझा प्राण कशात आहे ते विचार. ती जे सांगेल, ते मला येऊन सांग. कबूल कर, म्हणजे कबुतर देते. राजपुत्राने कबूल केले.

कबुतर घेऊन राजपुत्र गेला. तो खेळात दंग झाला. दिलेले वचन विसरला. दुसरा दिवस उजाडला. पुन्हा ते कबुतर गेले. सावत्र आईजवळ राजपुत्र रडत आला. ती रागाने म्हणाली, 'देत नाही. मेल्या, तू खोटारडा आहेस. दिलेले वचन पाळीत नाहीस,

दिलेले शब्द मानीत नाहीस. हो चालता येथून.' राजपुत्र गयावया करू लागला. 'आईला आज विचारतो व तुला येऊन सांगतो. एरवी जेवणार नाही. विद्येची शपथ.' असे तो म्हणाला. सावत्र आईने कबुतर दिले.

राजपुत्र कबुतर घेऊन आपल्या आईजवळ आला. आईने त्याचा मुका घेतला. त्याच्या सुंदर केसांवरून हात फिरवला. त्याच्या तोंडावरचा घाम तिने पदराने पुसला. बाळ आईला म्हणाला, 'आई, माझा प्राण कशात आहे ते मला सांग. तू सांगितले नाहीस तर मी जेवणार नाही. मला खरे सांग. खोटे कधी सांगू नये.' राणी म्हणाली,'बाळ, हे वेड कोणी शिकविले? कोणी तुला विचारावयास सांगितले? असल्या गोष्टी विचारू नये. तू खावे, खेळावे, सुखाने नांदावे.' राजपुत्र ऐकेना. तो हट्ट धरून बसला व रडू लागला. शेवटी राणीच्याने राहवेना. ती म्हणाली, 'ऐक, रडू नको. रडूनरडून डोळे सुजले. किती बरे रडशील! ऐक; परंतु दुसऱ्या कोणास सांगू नकोस. आपल्या गावात जे मोठे तळे आहे, त्यात जो सोन्यासारखा एक मासा आहे, त्या माशाच्या पोटात एक सोन्याची साखळी आहे. त्या साखळीत तुझे

प्राण आहेत. जा, आता खेळ, कुणास सांगू नकोस.'
राजपुत्र बाहेर गेला. तो सावत्र आईकडे आला. त्याच्या मनात शंका नव्हती. लहान मुलाला शंका नसते. त्याचे मन निर्मळ असते, जसे गंगेचे पाणी. लहान मुलांचा सर्वांवर विश्वास असतो. राजपुत्राने आईने जे सांगितले, ते सावत्र आईस सांगितले व खेळावयास निघून गेला.
त्या सावत्र आईने गावातील एका कोळ्याला बोलावले. ती त्या कोळ्याला म्हणाली, 'रात्रीच्या वेळी त्या तळ्यावर जा. त्या तळ्यातील मासे पकड. त्या माश्यांत एक सोनेरी रंगाचा मासा आहे, तो पकडून घेऊन ये.'
बाहेर रात्र झाली. सारी सृष्टी झोपली. घुबडे जागी होती. आणि तो कोळी जागा होता. त्याने आपले भले मोठे जाळे टाकले होते. जाळे टाकी व थोड्या वेळाने ओढी. किती तरी मासे त्याने मारले. परंतु सोनेरी मासा दिसेना. आता शेवटचे एक वेळ जाळे टाकू असे म्हणून त्याने जाळे फेकले व ओढले. एकच मासा त्यात आला होता व तो चमकला. कोळ्याला आनंद झाला. सोन्यासारखा मासा त्याने पिशवीत घातला. केव्हा

उजाडते याची तो वाट पाहू लागला.

सकाळ झाली. सुर्यनारायण वर आला. फुले फुलली. तळ्यातून कमळे माना वर करून सूर्यास पाहून हसू लागली; परंतु राजपुत्र आज अजून उठला नाही. त्याचे तोंड हसले नाही. त्याची आई त्याला पाहावयास गेली. बिछान्याजवळ जाऊन राणी म्हणाली, 'ऊठ बेटा, किती उजाडले. तो बघ चौघडा वाजत आहे. मंदिरात आरती होत आहे. ऊठ राजा. आज तोंड सुकलेले का? रात्री नीज नाही का आली? मी नेहमी म्हणते, माझ्या कुशीत नीज. आईच्या कुशीतच बाळाला खरी झोप येते. बरे नाही का वाटत?'

राजपुत्राला बरे वाटत नव्हते. त्याचे प्राण कासावीस होत होते. जीव व्याकुळ झाला होता. जिकडेतिकडे एकच हाक झाली. राजा आला. राजपुत्राच्या बिछान्याशेजारी सारी बसली. हकीम, वैद्य सारे जमले. मोठमोठे धन्वंतरी आले, नाडी पाहू लागले, लक्षणे पाहू लागले. कोणालाही परीक्षा होईना. सर्वांची तोंडे सुकून गेली. 'आई, आई' असे राजपुत्र म्हणे व तळमळे; त्या वेळेस सर्वांच्या डोळ्यांना टचकन पाणी येई.

इकडे तो कोळी सावत्र आईकडे आला. त्याने तो मासा

तिला दिला. ती राक्षसीण आनंदली. त्या कोळ्याला तिने गळ्यातील मोत्यांचा हार दिला. कोळी मनात म्हणाला, 'एक रात्रभर ऊजागरा केला, शंभरदा जाळे फेकले, दमलो, परंतु जन्माचे दारिद्र्य गेले. घरची ददात गेली, माझी मुलेबाळे सुखाने खातील'.

कोळी निघून गेला. राणीने हातात सुरी घेतली. इकडे राजपुत्राचे प्राण फारच कासावीस होऊ लागले. 'वाचवा हो माझ्या बाळाला! कोणी तरी वाचवा हो!' असा हंबरडा त्याची आई फोडू लागली. सावत्र आईने तो मासा चिरला. त्या माशाच्या पोटात सोन्याची साखळी होती. ती काढून तिने आपल्या गळ्यात घातली. तिने ती गळ्यात घालताच इकडे राजपुत्राचे प्राण निघून गेले. आईच्या मांडीवर तो मरून पडला. तेथील शोक काय वर्णावा, किती सांगावा? आईचा पुत्रशोक आईलाच ठाऊक. दुसऱ्याला त्याचे कल्पना कोठून येणार?

राजपुत्राच्या शरीराला अग्नी देणार इतक्यात प्रधानाचा मुलगा तेथे आला. त्याचे राजपुत्रावर फार प्रेम होते. तो राजाला म्हणाला, 'हा देह जाळू नका. हा मला द्या. मला नाही म्हणू

नका'. राजा म्हणाला,' जशी तुझी इच्छा. घेऊन जा हा देह.' सारी मंडळी घरी गेली. प्रधानाच्या मुलाने तो देह पालखीत घालून घरी नेला. पुढे त्याने काय केले? गावाबाहेर त्याच्या मालकीची एक मोठी बाग होती. त्या बागेत बरोबर मध्यावर त्याने एक सुंदर इमारत लगेच बांधविली. एका दिवसात ती इमारत तयार झाली. त्या इमारतीत एक सुंदर पलंग ठेवण्यात आला व त्या पलंगावर त्याने राजपुत्राचा मृत देह ठेवून दिला.

रात्रीची वेळ झाली. सावत्र राणीला फार आनंद झाला होता. त्या आनंदात तिला झोप येईना. गळ्यातील ती माळ खुपत होती. तिने ती सोन्याची साखळी गळ्यातून काढताच तिकडे बागेत तो राजपुत्र जिवंत झाला. तो जिवंत होऊन पाहतो तो आजूबाजूस कोणी नाही. तो बागेत हिंडला शेवाटी दमून त्या पलंगावर जाऊन निजला. रोज आपले असे व्हायचे. रात्री राजपुत्र जिवंत व्हायचा व दिवसा मरून पडायचा. जणू रात्री जागा असे व दिवसा झोपत असे.

प्रधानाचा मुलगा एक दिवस सकाळी बागेत गेला. तो त्या इमारतीत शिरला. राजपुत्र एका कुशीवर झोपल्यासारखा

पडला होता. राजपुत्राचे तोंड टवटवीत दिसत होते. देह सडला नाही, कुजला नाही.; घाण सुटली नाही. प्रधानाच्या मुलास आश्चर्य वाटले. रात्री येऊन पाहावे असे त्याने ठरविले.

रात्र झाली. बाहेर सुंदर चांदणे पडले होते. सावत्र राणी झोपली होती. तिने गळ्यातील साखळी काढून ठेवली. इकडे राजपुत्र जागा झाला. खावयास न मिळाल्याने तो अशक्त झाला होता. अंथरुणातच तो पडला होता व विचार करीत होता इतक्यात प्रधानाचा मुलगा तेथे आला. त्याला पाहताच तो उठून बसला. मित्र मित्राला भेटला. क्षणभर दोघांना बोलवेना, हृदये भरून आली होती. दोघांना गहिवर आला होता. राजपुत्र म्हणाला, 'मी रोज रात्री जागा होतो; परंतु उजाडते कधी ते समजतच नाही. मी दिवसा मरून पडतो व रात्री जिवंत असतो.' प्रधानाचा मुलगा आश्चर्य करू लागला, परंतु तो आपल्या मित्रास म्हणाला, 'आधी ही फळे आणली आहेत, ती तर खा. रोज तुला मी रात्री खावयास घेऊन येईन. तू काळजी करू नकोस. हे कोडे काय ते उलगडलेच पाहिजे.' दोघे मित्र बागेत हिंडले, फिरले. शेवटी येऊन दोघे निजले. बाहेर उजाडले. पाखरांच्या किलबिलीने प्रधानाचा

मुलगा जागा झाला. परंतु त्याचा मित्र तेथेच मरून पडला होता. प्रधानाचा मुलगा रोज रात्री तेथे खावयास घेऊन येई. कधी तेथेच झोपे. कधी घरी जाई. कधी गावाला जावयाचे असले म्हणजे तो दोनचार दिवसांना पुरेल इतके खाणे तेथे कपाटात ठेवून जाई. असे चालले होते.

एके दिवशी दूर एका रस्त्याने एक गरीब बाई चालली होती. ती म्हातारी होते. तिच्याबरोबर तिची मुलगी होती. मुलगी मोठी देखणी होती. आपल्या म्हाताऱ्या आईला तिचा हात धरून ती नेत होती. इतक्यात कोणी तरी एक विचित्र प्राणी त्यांना दिसला. म्हातारी त्या प्राण्याला म्हणाली, 'तू कोण? आमच्याबरोबर तू का येतोस? तुझी आम्हांस भीती वाटते.' तो प्राणी म्हणाला, 'मी तुझ्या मुलीचे नशीब. मी तिच्याबरोबर नाही जाणार, तर कोणाच्या? तू बुढ्ढी झालीस. तुझ्या नशिबाचे सारे खेळ संपले. आत मुलीच्या नशिबाचे खेळ सुरू होतील.'

ती म्हातारी म्हणाली, 'माझ्या मुलीच्या नशिबी काय आहे? कशी सोन्यासारखी पोर आहे; परंतु आम्ही पडलो गरीब. राजाला राणी शोभेल अशी आहे माझी मुलगी; परंतु काय तिच्या

नशिबी आहे कोणास कळे? माझ्यासारख्या भिकारणीच्या पोटी तिने जन्म घेतला, म्हणून हे हाल. तिचे पाय फुलाहून कोवळे आहेत, प्राजक्ताच्या फुलाहून नाजुक आहेत; परंतु अनवाणी चालावे लागते. ते पाहा तिचे पाय सोलून निघाले आहेत.' तो प्राणी म्हणाला, 'म्हाताऱ्ये, उगीच ऐट कशाला सांगतेस? तुझ्या मुलीचे नशीब वाईट आहे. तिचे प्रेताजवळ लग्न लागणार आहे!' ते शब्द ऐकून म्हातारी धाडकन खाली पडली. तो प्राणी दिसेनासा झाला. ती मुलगी धीराची होती. तिने पळसाच्या पानांचा द्रोण करून पाणी आणले. आईच्या डोळ्यांना लावले. झाडाच्या पानांनी ती वारा घालितं बसली. म्हातारीने डोळे उघडले. ' पोरी, कसे गं तुझे होणार? असा गं कसा देव!' असे म्हणून म्हातारी लहान मुलाप्रमाणे रडू लागली. ती शहाणी मुलगी आईला धीर देऊन म्हणाली, 'आई, ऊठ. देव करतो ते सारे बऱ्यासाठी. त्याचा हेतू चांगलाच असतो. तो विष देवो. अमृत देवो; पाऊस देवो, ऊन देवो; सर्व आपल्या कल्याणासाठीच असते. देवाच्या दयेबद्दल शंका का घ्यावी? ती बघ झाडे हालतं

आहेत, तुला वारा घालतं आहेत. देवाचे हातच जणू तुला विंझणे वारीत आहेत. ऊठ आई.'

आईचा हात धरून ती धीराची मुलगी चालू लागली. होत होता सायंकाळ झाली. राजाची राजधानी दिसत होती. आईचा हात धरून मुलगी चालत होती. आता अंधार पडला. आईला तहान लागली होती. आता रात्री पाणी कोठे मिळणार? कोठे शोधणार? परंतु फुलांचा वास येत होता. जवळपास बाग असावी असे त्या मुलीला वाटले. ती आईला म्हणाली, ' आई, तू येथे बैस. कोठे तरी जवळच बाग असावी. फुलांचा वास येत आहे. रातराणीचा, निशिगंधाचा, प्राजक्ताच्या कळ्यांचा वास येत आहे.' असे म्हणून ती मुलगी पाणी शोधावयास निघाली.

ती प्रधानाच्या मुलाची गावाबाहेरची बाग होती. केवढी थोरली अफाट बाग होती. एकदा आत मनुष्य शिरला की बाहेर निघणे कठीण. रात्रीच्या वेळी कोणी अनोळखी नवखा मनुष्य बागेत शिरला तर तो बाहेर पडणे शक्य होत नसे. उजाडले म्हणजे तो बाहेर पडे. ती मुलगी त्या बागेत शिरली. पाणी शोधीत चालली. शेवटी एका कारंज्यांजवळ आली. रात्रीची वेळ होती.

कर्दळीची पाने तिने तोडली, परंतु त्या झोपलेल्या पानांना तोडण्याआधी तिने नमस्कार केला व क्षमा मागितली. त्या पानांचा द्रोण करून तो पाण्याने भरून घेतला व ती निघाली. परंतु तिला रस्ता सापडेना. तिला बागेतून बाहेर पडता येईना. घुटमळत राहिली, हिंडत राहिली. 'माझी आई तहानलेली असेल, पाणी पाणी म्हणून प्राण सोडील' असे म्हणून ती रडे व भिरीभिरी हिंडे, परंतु रस्ता सापडेना.

आता बरीच रात्र झाली होती. प्रधानाचा मुलगा गावाला गेला होता. आज राजपुत्र एकटाच होता. तो रात्री जिवंत झाला व बागेत हिंडू लागला. हिंडता हिंडता त्या मुलीची व त्याची गाठ पडली. ती दोघे एकमेकांकडे पाहतं राहिली. 'माझी आई' एवढा एकच शब्द तिच्या तोंडातून बाहेर पडला. त्या राजपुत्राने सारी चौकशी केली. तो म्हणाला, 'चल, मी तुला रस्ता दाखवतो.' किती तरी दिवसांत राजपुत्र बागेच्या बाहेर पडला नव्हता. दोघेजण बागेच्या बाहेर आली व आईला शोधीत फिरू लागली. सापडली एकदाची आई.

'आई, हे पाहा पाणी, आई-' तिने हाक मारली. आईचे डोके तिने मांडीवर घेतले. आईने डोळे उघडले. 'बाळ, माझा प्राण वाचत नाही. घाल शेवटचे पाणी. तुझ्या हातची गंगा. तुझे कसे होईल?' असे म्हणून म्हातारी मांडीवर पडली. तो राजपुत्र म्हणाला, 'तुमच्या मुलीची काळजी करू नका. मी राजपुत्र आहे. मी तिला माझी बायको करीन. आमचे हात एकमेकांच्या हातांत द्या व आम्हा दोघांस आशीर्वाद द्या.'

म्हातारीने थंडगार होत जाणाऱ्या हातांनी आपल्या मुलीचा हात राजपुत्राच्या हातात दिला. झाडावरून फुले डोक्यावर पडली. म्हातारीने दोघांच्या डोक्यावर ते सुकलेले परंतु प्रेमाने भरलेले हात ठेवले व म्हणाली, 'देव तुम्हाला उदंड आयुष्य देवो! सुखात ठेवो! एकमेकांस अंतर देऊ नका; कोणाचे वाईट करू नका. वाईट चिंतू नका. कोणाचा हेवादावा नको, मत्सर नको. मी आणखी काय सांगू? माझ्याने बोलवत नाही. आता देवाचे नाव घेत सुखाने मरू दे.' असे म्हणून ती 'राम राम' म्हणू लागली. म्हातारीचा प्राण गेला. त्या दोघांनी तो मृतदेह बागेत नेला व त्याला अग्नी दिला. दोघेजण दमली होती. ती मुलगी

रडत होती. राजपुत्र तिचे सांत्वन करीत होता. हातपाय धुऊन दोघे त्या घरात आली. राजपुत्राने तिला खाण्याचा थोडा आग्रह केला. तिने दोन फळे खाल्ली. नंतर राजपुत्राने तिला सारी हकीगत सांगितली, 'मी सकाळी मरून पडेन, परंतु रात्री जागा होईन. काही काळजी करू नकोस. शेवटी चांगले होईल.' असे म्हणाला.

आपल्या नशिबी काय आहे ते तिला आठवले. 'प्रेताशी लग्न लागणार' हे शब्द तिला आठवले. काय काय होईल ते खरे. आईने हात हातांत दिला, आता यांचे पाय सोडून जावयाचे नाही, आता जन्माच्या गाठी पडल्या;' असे ती मनात म्हणाली. सकाळी नित्याप्रमाणे राजपुत्र मरून पडला, त्याच्याजवळ ती मुलगी, ती त्याची पत्नी बसून राहिली. ती त्याच्या अंगावर माशी बसू देत नसे. वारा घाली. दिवसभर तिने खाल्ले नाही. रामनामाचा जप करीत पतीजवळ बसून राहिली. रात्रीची वेळ झाली. तिकडे त्या सावत्र राणीची झोपायची वेळ झाले. तिने सोन्याची साखळी गळ्यातून काढून उशीखाली ठेवताच, इकडे राजपुत्र जागा झाला. तो जागा होताच त्या मुलीच्या

जिवात जीव आला. दोघांना आनंद झाला. दोघांनी हौदावर जाऊन स्नान केले. त्या बागेत एक शिवालय होते. 'चला, तेथे जाऊन आपण पूजा करू. रोज रात्री आपण त्या मृत्युंजयाची पूजा करीत जाऊ.' असे ती त्याला म्हणाली. दोघांनी महादेवाची पूजा केली. घरात जाऊन दोघांनी फलाहार केला. राजपुत्र म्हणाला, 'तू दिवसा खात जा, असा उपवास नको करूस.' ती म्हणाली, 'तुमच्याशिवाय मी कशी खाऊ? सीता, सावित्री, द्रौपदी, दमयंती, यांच्या कथा मी उगाच का ऐकल्या? असे मला कसे सांगता? स्त्रियांचे हृदय तुम्ही ओळखीत नाही का? तुमच्याशिवाय जेवणे म्हणजे ते विष आहे. त्यात मला आनंद नाही. दिवसा तुमच्याजवळ 'राम राम' म्हणत बसणे तेच खरे आपणा दोघांना जेवण.' आपल्या पत्नीचे ते थोर शब्द ऐकून राजपुत्राला कृतार्थ वाटले. आपल्याला देवाने फार थोर मनाची पत्नी दिली म्हणून त्याने देवाचे आभार मानले.

प्रधानाचा मुलगा गावाहून आला. आपल्या मित्राला भेटण्यासाठी तो रात्री आला. तो येऊन पाहतो तो बागेत राजपुत्र कोणा स्त्रीबरोबर हिंडत आहे! त्याला आश्चर्य वाटले. राजपुत्राने

त्याला सारी कथा सांगितली. प्रधानाच्या मुलास आनंद झाला. तो म्हणाला, 'आता मी जरी गावाला गेलो तरी तू एकटा राहणार नाहीस. वहिनींना दुपारी जेवायला पाठवत जाईन.' ती थोर मुलगी म्हणाली, 'भावोजी, मी दिवसा खाणार नाही. रोज रात्री बरोबरच आम्ही पारणे सोडीत जाऊ. तुम्ही येथेच स्वयंपाकाचे आणून ठेवा. लाकूडफाटे आणून ठेवा. मी माझ्या हाताने रसोई करीन. माझ्या हाताने यांना वाढीन. त्यात खरा आनंद आहे. काही तरी सेवा मला घडू दे.'

प्रधानाच्या मुलाने त्याप्रमाणे सारी व्यवस्था केली. बाहेर रात्र पडली म्हणजे ती मुलगी चूल पेटवी व उत्कृष्ट स्वयंपाक करून ठेवी. आपला पतिदेव केव्हा जागा होईल, त्याला आपण नैवेद्य केव्हा दाखवू, याची ती वाट पाहतं बसे. तो उठला म्हणजे उभयंता स्नान करीत. देवाची पूजा करीत व केळीच्या पानावर जेवत. जेवण झाल्यावर ती भांडी घाशी व राजपुत्र विसळू लागे. ती नको नको म्हणे, परंतु तो ऐकत नसे. एकमेकांना मदत करावी असे तो म्हणे.

असे कित्येक दिवस गेले. त्या बागेत राजपुत्राला एक

मुलगा झाला. दिवसा मुलाला खेळवण्यात त्याच्या पत्नीचा आता वेळ जाई. तेथे एक सुंदर पाळणा टांगला होता. रात्री राजपुत्र मुलाला खेळवी, नाचवी. परंतु असे या बागेत किती दिवस राहावयाचे? राजाला या गोष्टी माहीत नव्हत्या. प्रधानाच्या मुलाशिवाय कोणालाही हे रहस्य माहीत नव्हतं. या रहस्याचा उलगडा कसा व्हावयाचा?

प्रधानाचा मुलगा स्वस्थ बसला नव्हता. त्याने कित्येक दासींना त्या सावत्र राणीच्या हालचालींवर लक्ष ठेवण्यास सांगितले होते. एक दिवस सावत्र राणीला जरा बरे वाटत नव्हते. रात्री एक दासी डोके चेपीत बसली होती. राणीला झोप येईना. शेवटी तिला एकदम आठवण झाली.

'खरेच, आज साखळी काढून ठेवली नाही.' असे म्हणून तिने गळ्यातील ती सोन्याची साखळी उशीखाली काढून ठेवले. दासीने विचारले, 'काढूनशी ठेवलीत?' राणी म्हणाली, 'ती काढून ठेवली नाही तरे ती बोचते व झोप येत नाही. मी रोज ती काढून ठेवते. उशीखाली ठेवते. एक क्षणभरही या साखळीला मी विसंबत नाही.'

दासीला ती गोष्ट महत्त्वाची वाटली. तिने ते गोष्ट प्रधानाच्या मुलास सांगितली. प्रधानाच्या मुलाच्या सर्व गोष्टी लक्षात आल्या. राजपुत्राने ज्या सोन्याच्या साखळी बद्दल सांगितले, तीच ही याबद्दल त्याला शंका राहिली नाही. ते सोन्याची साखळी कशी मिळवावी ते त्याला समजेना.

प्रधानपुत्राने ती गोष्ट राजपुत्र व त्याची बायको यांना सांगितली. राजपुत्राच्या बायकोने धाडस करावयाचे ठरविले. आपल्या पतीचे प्राण कायमचे आपणच परत आणावे असे तिने नक्की केले.

सकाळची वेळ होती. राजपुत्राच्या बायकोने आपले पहिले फाटके लुगडे काढले. ती ते नेसली. भिकारणीच्या वेषाने आपल्या मुलास कडेवर घेऊन ती निघाली. तिचे रूप राणीलाही लाजवील असे होते; परंतु तिची वस्त्रे भिकारणीला शोभतील अशी होती. हिंडता हिंडता ती राजवाड्यात आली. सावत्र आई अंगणात होती. ती भिकारीण राणीला म्हणाली, 'राणी, राणी, मला नाही कोणी. मला उद्योगधंदा द्या, मी गरीब आहे. तुम्ही सांगाल ते काम करीन. मी तुमचे केस विंचरून देईन. हलक्या

हाताने वेणी घालीन.' राणीला आश्चर्य वाटले. त्या भिकारणीचे रूप पाहून तिला तिचा मत्सर वाटला. अशी सुंदर स्त्री आपली दासी असावी असे तिने ठरवले.

'त्या पाण्याने हातपाय धुऊन ये व माझे केस विंचर बघू.' असे सावत्र राणी म्हणाली. त्या वेषधारी भिकारणीने तसे केले. हलक्या हाताने ती राणीचे केस विंचरू लागली. एक केस तडतडला नाही. इतक्यात मुलगा रडू लागला. कोण रडते म्हणून दुसरी राणी पाहावयास आली. त्या राणीला पाहताच सावत्र राणी म्हणाली, 'तुमचा मुलगा नाही आला. तो या जन्मी नाही यावयाचा. काय मेली आशा तरी! म्हणे माझा मुलगा येईल, माझा मुलगा येईल!'

त्या भिकारणीला राजपुत्राचे खरी आई कोण हे लगेच समजले. आपल्या पतीचा चेहरा व त्या राणीचा चेहरा यांत तिला साम्य दिसू लागले. आपल्या सासूच्या पाया पडावे असे तिला वाटले; परंतु तिने धीर धरला. ती राणी त्या रडणाऱ्या मुलाजवळ आली व म्हणाली, 'किती गोड मुलगा आहे! माझा बाळ देखील लहानपणी असा दिसे; परंतु दैवाला नाही पाहवले. देव

मला मेलीला नेता तर! परंतु सोन्यासारखी मुले नेतो आणि आम्हाला रडायला ठेवतो! द्या, मी जरा घेत्ये त्याला.'

'काही नको घ्यायला. ती माझी दासी आहे आणि तूही खबरदार त्यांच्याजवळ बोलशील तर. तुला कामावर ठेवणार नाही.' सावत्र राणीचे शब्द ऐकून ती थोर राणी निघून गेली. ती वेषधारी भिकारीण मुलग्याला उगी करून 'उद्या येईन'असे सांगून गेली. रात्री राजपुत्राला सारी वार्ता तिने सांगितली. लवकरच तुम्हाला मी मुक्त करीन असे ती म्हणाली.

तो मुलगा आता चारपाच वर्षांचा झाला होता. त्याला सर्व समजू लागले होते. एके दिवशी मुलाला आई म्हणाली, ' बाळ आज त्या राणीकडे आपण जाऊ, त्या वेळेस तेथे तू मोठ्याने रडू लाग. मी किती समजावले तरी उगी राहू नकोस. मी तुला विचारीन, 'का रे रडतोस?' तू राणेच्या गळ्यातील सोन्याच्या साखळीकडे बोट कर. ती सोन्याची साखळी मिळेल, तेव्हाच रडावयाचा थांब.' मुलाला असे पढवून त्याला घेऊन रोजच्याप्रमाणे ती कामाला आली. सावत्र राणीचे वेणीफणी ती करू लागली. जवळच बाळ खेळत होता. तो एकाएकी रडू लागला. राणी म्हणाली, '

त्याला आधी उगी कर, वेणीफणी मागून कर.' काही केल्या बाळ रडायचा थांबेना.

त्याची आई त्याला म्हणाली, 'का रे असा ओक्साबोक्शी रडतोस? काय झाले? काय हवे तरी?' मुलाने राणीच्या गळ्यातील साखळीकडे बोट केले.

राणी म्हणाली, 'लबाडा, सोन्याची साखळी हवी का? माझ्या पोटी का आला नाहीस? देव भिकाऱ्यांना खंडीभर पोरे देईल. परंतु श्रीमंताला देणार नाही.' त्या मुलाची आई त्याला म्हणाली, 'माझ्या पोटी कशाला आलास? पुढच्या जन्मी राजाराणीच्या - पोटी जन्म घे व सोन्यामोत्यांचे दागिने घाल, उगी.'

परंतु मुलाचे रडणे थांबेना. शेवटी राणीला त्या लेकराची कीव आली, 'घाल त्याच्या गळ्यात थोडा वेळ. जरा थांबला रडायचा म्हणजे निजेल. मग हळूच ये.' असे राणी म्हणाली. सोन्याची साखळी मिळताच बाळ रडायचा थांबला. आईच्या मांडीवर तो झोपी गेला. ती राजपुत्राची बायको राणीला म्हणाली, 'मी याला घरी निजवून येते. हळूच तुमची साखळी काढून आणून येथे.' राणी म्हणाली, 'जा, परंतु साखळी लवकर घेऊन ये. ती

साखळी माझा जीव की प्राण आहे. त्या साखळीला मी कधी विसंबत नाही. फक्त निजताना उशाखाली ठेवते. नाही तर अक्षपी गळ्यात असते.'

ती वेषधारी दासी मुलाला घेऊन गेली. ती निघाली आणि बागेत आली; तेथे येऊन पाहते तो राजपुत्र जिवंत झालेला. दोघांना फार आनंद झाला. मुलाच्या गळ्यातील सोन्याच्या साखळीकडे बोट करून ती म्हणाली, ' हा पाहा तुमचा प्राण. हा मी परत आणला आहे.' राजपुत्र म्हणाला, 'आईने सांगितली होती, तीच ही साखळी.'

इतक्यात प्रधानाचा मुलगा पण तेथे आला. डाव सिद्धीस गेला हे पाहून त्याला धन्यता वाटली. तो म्हणाला, 'आता मी राजाला जाऊन सांगतो. तुम्हांस हत्तीवरून मिरवत नेऊ.'प्रधानाचा मुलगा राजाकडे गेला. त्याने सारे वर्तमान सांगितले. राजाला आश्चर्य वाटले. केव्हा मुलाला, सुनेला, नातवाला पाहीन असे त्याला झाले. राजपुत्राच्या आईस कळले. राणी धावतच आली. ती म्हणाली, 'त्या लहान मुलास पाहून मला माझ्या मुलाची आठवण होई ती उगीच नसे होत. तो माझाच नातू. माझे

हृदय मला सांगत असे. हृदयाचा सूर खोटा कसा ठरेल! चला, आपण त्याला डोळेभर पाहू. पोटाशी धरू. '

हा हा म्हणता बातमी शहरात पसरली. लाखो लोक निघाले. हत्ती, घोडे, रथ, चतुरंग सैन्य निघाले. हत्तीवर सोन्याची अंबारी ठेवली होती. वाद्ये वाजू लागली. राजा व राणी बागेजवळ आली. सून पाया पडली. त्यांनी तिला आशीर्वाद दिले. मुलगा भेटला. नातवाला जवळ घेऊन, त्याला आजीने कुरवाळले. राजाराणीचा आनंद गगनात मावेना. मिरवीत मिरवीत सारे राजवाड्यात आले.

राजाने मोठा सोहळा केला. गरीबांना अन्नदान, वस्त्रदान झाले, जो जे मागेल ते त्याला मिळाले. सारे सुखी होते. एकच प्राणी दु:खी होता व तो म्हणजे ती सावत्र माता. राजा तिचे नाक कान कापून हाकलून देणार होता; परंतु राजाचा मुलगा उदार होता. त्याने तसे होऊ दिले नाही. 'दया करणे हाच थोर धर्म.' असे तो म्हणाला.

तो सावत्र आईच्या पाया पडून म्हणाला. 'माझे प्राण तुझ्या गळ्यात होते. मी तुझ्या गळ्यातील ताईत. झाले गेले

विसर व मजवर मुलाप्रमाणे प्रेम कर. मी माझ्या आईचा तसाच तुझा.' सावत्र आईचे हृदय भरून आले व ती म्हणाली, 'आज पासून मी तुझी खरी आई झाल्ये.'

शेवट गोड झाला.

सर्वांना आनंद झाला.

तसा तुम्हा आम्हांस होवो.

तीन मडकी

एक होता गाव. त्या गावात एक मनुष्य राहत होता. त्याचे नाव होते भिकंभट. तो फारच गरीब होता; परंतु त्याचे कुटुंब फार मोठे होते. बायको होती. चार कच्चीबच्ची होती. घरात खाण्यापिण्याची सदैव पंचाईत पडायची. कधी कधी नवराबायकोचे कडाक्याचे भांडणही होई. त्या वेळेस मुले रडू लागत. शेजारीपाजारी मात्र हसत व गंमत बघत.

एके दिवशी तर गोष्टी फारच निकरावर आल्या. भिकंभट ओसरीत बसले होते. घरात खाण्यासाठी पोरे आईला सतावीत होती. सावित्रीबाई शेवटी एकदम ओसरीत येऊन गर्जना करू लागल्या, 'काय द्यायचे पोरांना खायला? घरात एक दाणा असेल तर शपथ. बसा येथे ओटीवर मांडा ठोकून. संसार चालवता येत नाही तर लग्न कशाला केलेत? नेहमी गावात चकाट्या पिटा. पानसुपाऱ्या खायच्या, पिचकाऱ्या मारायच्या.

दुसरा उद्योग नाही तुम्हाला. काही जनाची नाही तर निदान मनाची तरी लाज. लोकांजवळ तरी कितीदा तोंड वेंगाडायचे? ही पोरे घेऊन विहिरीत जीव द्यावा झाले. शंभरदा सांगितले की काही थोडे फार तरी मिळवून आणा. कोठे बाहेर जा, उद्योगधंदा पाहा; परंतु घरकोंबडे येथेच माशा मारीत बसता. मला तर नको हा संसार असे वाटत आहे.'

सावित्रीबाईंचा पट्टा सारखा सुरू होता. बिचारे भिकंभटजी. त्यांना कोण देणार नोकरी चाकरी? कोणतेही काम त्यांना येत नसे; परंतु त्या दिवशी त्यांना फार वाईट वाटले. बायको रोजच बोलत असे; परंतु आज त्यांचा स्वाभिमान जागा झाला होता. त्यांची माणुसकी जागी झाली. एकदम उठले व म्हणाले, 'आज पडतो घराबाहेर. काही मिळवीन तेव्हाच घरी परत येईन. पोराबाळांचे पोट भरण्यास समर्थ होईन तेव्हाच परत तोंड दाखवीन. ही तोपर्यंत शेवटचीच भेट.' परंतु सावित्रीबाईंस त्या बोलण्याने तेवढेसे समाधान झाले नाही, त्या चिडविण्याच्या आवाजात म्हणाल्या, 'आहे माहीत तुमची प्रतिज्ञा. आजपर्यंत सतरादा जायला निघालेत; परंतु अंगणाच्या बाहेर पाऊल

पडले नाही. जाल खरोखरच तेव्हा सारे खरे.' भिकंभट खरोखरच घरातून बाहेर पडले. लांबलांब चालले. पाय नेतील तिकडे जात होते. कोणाकडे जाणार, कोठे जाणार? ना कोठे ओळख, ना कोणापाशी वशिला.' दमेपर्यंत चालत राहावयाचे असे त्यांनी ठरवले होते. शेवटी ते अगदी थकून गेले. पोटात काही नव्हते. एक पाऊलही पुढे टाकवेना. शेवटी एका झाडाखाली ते रडत बसले.

त्या वेळेस शंकर आणि पार्वती तिकडून जात होती. पार्वती शंकराला म्हणाली, 'देवा, रडण्याचा आवाज कानांवर येत आहे. कोणी तरी दु:खी मनुष्य जवळपास असावा. चला, आपण पाहू.' ती दोघं कोण रडतो ते शोधू लागली. त्यांना झाडाखालचा भिकंभट दिसला.

'तो पाहा रडणारा माणूस. चला का रडतोस ते त्याला विचारू. चला देवा.' पार्वती म्हणाली.

भगवान शंकर म्हणाले, 'या जगातील लोक एकाच गोष्टीसाठी रडत असतात. त्यांना पैसा पाहिजे, धनदौलत पाहिजे, परंतु जगाला देऊन देऊन आपण भिकारी झालो. आता

आपणाजवळ देण्यासारखे काय बरे आहे? नाही म्हणायला भस्म आहे. त्याला का पडगुलीभर भस्म देऊ?'

पार्वती म्हणाली, 'देवा, आपणाजवळ अद्याप तीन मडकी शिल्लक आहेत. ती आहेत तोपर्यंत तरी काय द्यावे ही पंचाईत नाही. चला जाऊ त्या दु:खी माणसाकडे. दु:खी मनुष्य पाहून माझ्याने पुढे जाववत नाही.'

भगवान शंकर म्हणाले,' तू पर्वताची मुलगी म्हणून तुला पार्वती म्हणतात. परंतु तुझे हृदय पर्वतासारखे कठीण नाही. तुझे हृदय लोण्याहून मऊ कसे?'

पार्वती म्हणाली,'देवा, माझा पिता हिमालय काही कठोर नाही. त्याच्या पोटातून सिंधू, ब्रह्मपुत्रा, गंगा, यमुना वगैरे शेकडो नद्या वाहतात. माझ्या पित्याचे हृदय दयेने भरलेले आहे; परंतु ते राहू दे. चला त्या दु:खी माणसाकडे व पुसू त्याचे डोळे.'

शेवटी शंकर व पार्वती त्या भिकंभटाजवळ आली, 'का रे ब्राह्मणा, का रडतोस? काय झाले? या रानात असा दु:खी कष्टी होऊन का बसलास?' शंकराने विचारले.

ब्राह्मण रडत म्हणाला, 'काय करू रडू नको तर? मला गरिबीने गांजले आहे. घरात बायको, चार मुलेबाळे आहेत; परंतु त्यांना खायला काय देऊ? आपल्या मुलांची उपासमार कोणाला बघवेल? शेवटी येथे रानात येऊन रडत बसलो.'

भगवान शंकर म्हणाले, 'आम्ही सुद्धा गरीबच आहोत; परंतु आमच्याजवळ तीन मडकी आहेत. त्यातले एक तुला देतो ते तू घे.'

भिकंभट म्हणाला, 'रिकामे मडके घेऊन काय करू? माझ्या घरात हंडे घंगाळे नसली तरी मातीची मडकी पुष्कळ आहेत; परंतु त्या मडक्यांत ठेवायला मात्र काही नाही. त्या मडक्यांत का दु:ख भरू, डोळ्यांतील पाणी भरू?'

शंकर म्हणाले, 'अरे, हे मडके असे तसे नाही. हे मंतरलेले मडके आहे. या मडक्यातून डाळेमुरमुरे बाहेर पडतात. 'पड पड' असे म्हटले की गरमागरम माल बाहेर पडतो. त्याचे दुकान घाल. लोक तुझ्या दुकानावरच येतील; कारण असा माल दुसरीकडे मिळणार नाही.'

भिकंभट आनंदला. आपल्यासमोर प्रत्यक्ष शंकर पार्वती

आहेत हे त्याला माहीत नव्हते. नमस्कार करून व मडके घेऊन तो निघाला. वाटेत त्याला एक गाव लागले. तेथे तो थांबला. एका वाण्याच्या दुकानावर आपले मडके ठेवून म्हणाला, 'वाणीदादा वाणीदादा, मी नदीवरून अंघोळ करून येतो, तोपर्यंत माझे हे मडके सांभाळा.' वाणीदादा बरे म्हणाला, भिकंभट थोडेसे चालून गेल्यावर परत माघारी आला व त्या वाणीदादाला म्हणाला, 'वाणीदादा, खरोखरच सांभाळा बरे मडके. पोरेबाळे येतील, फोडतील बिडतील, हे मडके माझा प्राण आहे. हे मडके म्हणजे माझे सारे काही. मी येतोच चाली चाली स्नान करून.' भिकंभट लगबगीने गेले. नदीवर पोचले व अंघोळ करू लागले. इकडे त्या वाण्याच्या मनात आले की हा ब्राह्मण एवढ्याश्या मडक्याला इतका काय म्हणून जपतो. त्या मडक्यात काय आहे ते पाहण्याचे त्याने ठरविले. त्याने मडक्यात डोकावून पाहिले तो काही दिसेना. ते मडके हालवावे असे त्याला वाटले. त्याने ते हातात घेऊन सहज 'पड पड' असे म्हटले. तो काय आश्चर्य? आतून गरम गरम डाळेमुरमुरे यांची रास पडू लागली. त्याला आनंद झाला. त्याने आपल्या बायकोला हाक मारली तो

तिला म्हणाला, 'हे बघ, हे मडके घरात ठेव घरातील अगदी असेच एक मडके बाहेर आणून ठेव.' बायकोने त्याप्रमाणे केले वाणीदादा जणू काही झालेच नाही अशा साळसूदपणे तेथे बसला होता. भिकंभट अंघोळ करून आले. 'वाणीदादा, माझे मडके आहे ना रे?' त्यांनी विचारले. वाणीदादा म्हणाला, 'अहो मडक्याला कोण लावील हात? तो का सोन्याचा हंडा आहे की कोणी चोरील बिरील? ते आहे तेथे मडके. जा एकदाचे घेऊन.'

भिकंभट मडके घेऊन निघाले. मनात मनोराज्ये करीत ते चालत होते. मी आता श्रीमंत होईन. माड्या-महाल बांधीन, बागबगीचे करीन, असे मनात म्हणत चालले होते. रस्ता कसा संपला ते कळलेही नाही; गावची नदी आली तेव्हा आपले घर जवळ आले असे त्यांच्या ध्यानात आले. आले लगबगीने घरी. त्यांनी दारावर थाप मारली. सावित्रीबाईंनी दार उघडले तो दारात पतीची स्वारी!

'आलेत ना परत! मी केलेच होते मुळी भाकीत. एक दिवस जाल. दोन दिवस जाल. शेवटी हात हालवितं परत याल-' सावित्रीबाई म्हणाल्या.

'हात हालवितं परत आलो नाही. हे पाहा मडके आणले आहे.' भिकंभट म्हणाले.

'मडके आणले आहे! घरात का थोडी मडकी आहेत?' सावित्रीबाई वेडावीत म्हणाल्या.

भिकंभट म्हणाले, 'तुम्हा बायकांचा फारच उतावळा व अधीर स्वभाव. जरा नीट ऐकून तर घेशील की नाही? आलो नाही तो तुझी तोफ आपली सुरू. जरा धीराने घे.'

सावित्रीबाई उसळून म्हणाली. 'आज दहा वर्षे तुमच्याबरोबर संसार केला तो का धीर असल्यावाचून? पोराबाळांना खायला देता येत नाही. थंडीवाऱ्याला अंगावर पांघरूण घालता येत नाही. तरी मी सारे मुकाट्याने बघते, सहन करते. म्हणे धीर नाही? लक्षात ठेवा, तुम्हा पुरुषांपेक्षा आम्ही बायकाच अधिक धीराच्या असतो, खंबीर असतो, सोशिक असतो. अगस्ती ऋषी सात समुद्र प्यायला. आम्ही बायका अपमान, दुःख, कष्ट, हाल, अपेष्टा यांचे शेकडो समुद्र पीत असतो. म्हणे धीर नाही. धीर नसता तर केव्हाच जीव दिला असता!'

भिकंभट म्हणाले, 'कशी छान बोलतेस? तू पुराणिकबाई

का नाही होत? माझे मुलाबाळांचे पोट तरी भरेल.'

सावित्रीबाई म्हणाली, 'घरचे पुराण संपून वेळ असेल तेव्हा की नाही?'

भिकंभट म्हणाले, 'बरे, ते राहू दे. अग हे मडके आहे ना, ते मंतरलेले मडके आहे. याच्यातून डाळेमुरमुरे बाहेर पडतात सारखी अखंड धार सुरू होते. आपण दुकान घालू. श्रीमंत होऊ. मग तुला सोन्यामोत्यांनी नुसती मढवीन.'

सावित्रीबाई हसून म्हणाली, 'मडक्यातून का कोठे डाळेमुरमुरे बाहेर पडतात? वेड लागले तुम्हाला.'

भिकंभट म्हणाले, 'तुला प्रत्यक्षच दाखवतो. तू पोती आण भरायला.' असे म्हणून ते ते मडके हालवू लागले. 'पड पड' म्हणून हालवू लागले; परंतु एक दाणा पडेल तर शपथ!

'आता किती वेळ ते मडके हालवितं घुमणार? ठेवा खाली. दमले, घामाघूम झालेत.' सावित्रीबाई रागातही हसून म्हणाली.

परंतु भिकंभट हसला नाही. त्या वाण्याने आपल्याला फसवले असे त्याला वाटले. ते मडके त्याने हातात घेऊन तो तसाच

घराबाहेर पडला. सावित्रीबाई रडणाऱ्या मुलांना समजावीत बसली.

अंधारातून भिकंभट जात होता. उजाडते न उजाडते तोच तो वाणीदादाच्या घरासमोर दत्त म्हणून उभा राहिला. 'वाणीदादा, माझे मडके तुम्ही लांबवलेत. हे नव्हे माझे मडके. तुम्ही अदलाबदल केलीत. होय ना? द्या माझे मडके.' असे तो ब्राह्मण म्हणाला.

वाणीदादा संतापून भिकंभटाच्या अंगावर धावून गेला. तो रागाने म्हणाला, 'मला काय करायचे तुझे मडके? मला का भीक लागली आहे? मी का चोर आहे? नीघ येथून. नाहीतर थोबाड रंगवीन. नीघ.'

ती बाचाबाची ऐकून शेजारची मंडळीही तेथे आली. त्या सर्वांनी भिकंभटाची हुर्यो केली. त्याला हाकलून लावले. बिचारा भिकंभट पुन्हा रडत निघाला. रानात जाऊन त्या पूर्वीच्याच झाडाखाली रडत बसला.

तिकडून शंकर पार्वती जात होती. त्याचे रडणे त्यांच्या कानी पडले. पार्वती शंकरास म्हणाली, 'देवा कोणी तरी

दु:खीकष्टी प्राणी रडत आहे. चला. आपण पाहू.' शंकर म्हणाले, 'पुरे झाले तुझे. या जगाला रडण्याशिवाय धंदा नाही. या रडारडीला मी तरी कंटाळलो आता आणि आपल्याजवळ तरी असे काय उरले आहे?' पार्वती म्हणाली, 'अजून दोन मडकी शिल्लक आहेत. तोपर्यंत काय द्यायचे ही चिंता नको. चला जाऊ त्या दु:खी प्राण्याकडे.'

ती त्या झाडापाशी आली. तो तोच पूर्वीचा ब्राह्मण. शंकरांनी विचारले, 'का रडतोस, काय झाले?' भिकंभट म्हणाला, 'काय सांगू महाराज? त्या एका वाणीदादाकडे मी मडके ठेवून अंघोळीला गेलो. अंघोळ केल्यावर मडके घेऊन घरी गेलो. 'पड पड' म्हणून मडके हालविले; परंतु एक दाणा पडेल तर शपथ. त्या वाण्याने मडके बदलले असावे अशी शंका येऊन मी त्याच्याकडे गेलो. त्याला विचारले; परंतु तो माझ्या अंगावर धावून आला. शेजारीपाजारी त्याच्याच बाजूचे. खऱ्याची दुनिया नाही. मी गरीब, एकटा पडलो. आलो पुन्हा या झाडाखाली व बसलो रडत.'

भगवान शंकर म्हणाले, 'हे दुसरे मडके घे.'

भिकंभटाने विचारले, 'यातून काय बाहेर पडते?'
शंकर म्हणाले, 'यातून पड पड म्हटले की राक्षस बाहेर पडतात. 'शिव शिव' म्हटले की ते नाहीसे होतात. घे हे मडके व त्या वाण्याची खोड मोड.' ब्राह्मणाच्या सारे ध्यानात आले. नमस्कार करून व ते मडके घेऊन ब्राह्मण निघाला.
तो त्या वाण्याकडे आला व म्हणाला, 'वाणीदादा, वाणीदादा, सापडले हो माझे मडके. ठगीच तुमच्यावर आळ घेतला. झाले गेले विसरून जा. हे माझे मडके सांभाळा. मी नदीवरून अंघोळ करून येतो. सांभाळा हां.'
ब्राह्मण नदीवर गेला. त्या मडक्यात काय असावे हे पाहण्याच्या निमित्ताने वाणीदादा उठला. त्याने ते मडके हालविले, 'पड पड' म्हटले तो एकदम अक्राळविक्राळ राक्षस बाहेर पडले. त्यांच्या हातात सोटे होते. गदा होत्या, त्या वाण्याला ते राक्षस बदडू लागले. वाणीदादा ओरडू लागला. त्याच्या आरोळ्या ऐकून शेजारीपाजारी धावले. त्यांनाही राक्षसांनी भरपूर प्रसाद दिला. 'मेलो, मेलो, ब्राह्मणा धाव! असे सारे ओरडू लागले. पाठीवर तडाखे बसत होते. सारे चांगले झोडपले गेले. भिकंभट

सावकाश येत होता.

'अरे ब्राह्मणा, हे राक्षस आम्हाला जिवंत ठेवणार नाहीत असे दिसते. सांग यांना काही. वाचव आमचे प्राण- ' सारे गयावया करीत म्हणू लागले.

भिकंभट वाणीदादाला म्हणाला, 'वाणीदादा, माझे पहिले मडके मुकाट्याने दे. तरच हे राक्षस नाहीसे होतील.'

वाणीदादाची तर कणीक चांगलीच तिंबली गेली होती. तो पटकन घरात गेला व ते मडके घेऊन बाहेर आला. ब्राह्मणाने ते मडके घेतले. व नंतर 'शिव शिव' 'शिव शिव' असे म्हणताच ते राक्षस अदृश्य झाले.

भिकंभट आता ती दोन मडकी घेऊन निघाले. केव्हा एकदा घरी जाऊ असे त्यांना झाले होते. आले एकदाचे घर. दोन हातांत दोन मडकी घेऊन आलेल्या आपल्या नवऱ्याचा तो अवतार पाहून सावित्रीबाईंना हसू आले. भिकंभट म्हणाले, 'हसू नको, पोती आण. डाळेमुरमुऱ्यांनी भरून देतो.' 'पड पड' असे म्हणत मडके हालवू लागले. काय आश्चर्य! डाळेमुरमुऱ्यांची धार लागली. पोराबाळांना आनंद झाला. मुठी भरभरून ते खाऊ

लागली. भिकंभट बायकोला म्हणाले, 'तू सुद्धा खाऊन बघ. अमृतासारखी चव आहे.' तिने दोन दाणे तोंडात टाकले व मग ती म्हणाली, 'खरेच हो, डाळेमुरमुरे असे कोठेही कधी खाल्ले नाहीत.'

भिकंभटाने भडभुंज्याचे दुकान थाटले. जो तो त्याच्या दुकानावरून माल नेऊ लागला. त्याच्या दुकानावर ही गर्दी. भिकंभट श्रीमंत होऊ लागला. तो शेतीवाडी विकत घेऊ लागला. सावकारी करू लागला. त्याने बायकोला, मुलाबाळांना दागदागिने केले. कशाला जणू तोटा नव्हता.

एके दिवशी भिकंभट खेड्यावर गेले होते. आज मडके कोण हालविणारं? त्यांच्या मुलांत भांडण सुरू झाले. एक म्हणे मी हालवीन. दुसरा म्हणे मी हालवीन. झोंबाझोंबी सुरू झाली. शेवटी ते मडके जमिनीवर पडले व त्याचे झाले तुकडे. ती मुले रडू लागली. तिकडून आई आली व तिनेही त्यांना मार मार मारले, 'मस्ती आली होती मेल्यांना, 'खाल काय आता भुरी?' असे ती ओरडली.

भिकंभट घरी आले. त्यांना सर्व प्रकार कळला.

सावित्रीबाई म्हणाली, 'पुन्हा एकदा बसा ना झाडाखाली त्या रडत. मिळाले एखादे मडके तर बरे झाले. नाही मिळाले तर हे दागदागिने मोडू व पोटाला खाऊ.'

बायकोचा हा पोक्त सल्ला भिकंभटाने ऐकला. तो पुन्हा निघाला. व त्या झाडाखाली रानात रडत बसला. तिकडून शंकर पार्वती जात होती. 'देवा, कोणी तरी रडते आहे, चला आपण पाहू.' शंकर म्हणाले, 'शेवटचे मडके आज देऊन टाकू. पुन्हा कोणाकडे जायला नको. कोण रडतो पाहायला नको.' ती दोघे त्या झाडाजवळ आही तो तोच ब्राह्मण,

'काय रे ब्राह्मणा, आता काय झाले?'

'मुलांच्या भांडणात मडके फुटले, मी फुटक्याच नशिबाचा जणू आहे. काय करू महाराज?'

शंकर म्हणाले, 'आता हे शेवटचे मडके देतो. पुन्हा रडत येऊ नकोस. आलास तरी उपयोग नाही.'

भिकंभटाने विचारले, 'या मडक्यातून काय बाहेर पडते?'

भगवान म्हणाले, 'पाहिजे असेल ते पक्वान्न हवे असेल तितके बाहेर पडते.'

भिकंभट आनंदला. नमस्कार करून ते तिसरे मडके घेऊन घरी आला. बायको वाट पाहतं होती. नवीन मडके पाहून तिलाही आनंद झाला.

'यातून काय पडते बाहेर?' तिने विचारले.

'पातेले घेऊन ये.' तो म्हणाला.

सावित्रीबाई पातेले घेऊन आल्या. भिकंभटाने मडके हालवून 'श्रीखंड' असे म्हटले. तो काय आश्चर्य! घट्ट सुंदर पिवळे धमक श्रीखंड पडू लागले. मुलाबाळांनी, सर्वांनी पोटभर खाल्ले.

भिकंभटाने आता हलवायाचे दुकान घातले. पेढे, बर्फी, श्रीखंड, बासुंदी, पुरी, जिलबी, लाडू, रसगुल्ले सारे पदार्थ तेथे असत. सारी दुनिया त्याच्याकडून माल घेई. सणवार आला की भिकंभटाच्या दुकानावर गर्दी असायची. भिकंभटाकडे माल मिळतो तसा कोठेही मिळत नाही अशी दुकानाची कीर्ती पसरली.

त्या गावात धनमल म्हणून एक श्रीमंत मनुष्य होता. तो कारस्थानी होता. युक्तिबाज होता. भिकंभटाकडील या श्रीखंडबासुंदीच्या मडक्याची गोष्ट त्याच्या कानावर

आली. भटजीकडील हे मडके लांबविण्याचा त्याने विचार केला. एकदा काय झाले, त्याचा जावई आला. बऱ्याच दिवसांनी आलेल्या जावईबोवांस थाटाची मेजवानी द्यावी असे धनमल याला वाटले. सर्व तयारी झाली. धनमल भिकंभटाकडे जाऊन म्हणाला, 'जावयाला पंगत आहे. तुम्ही उत्कृष्ट पक्वान्ने पुरवाल काय?' भिकंभट म्हणाला, 'हो.' त्यावर पुन्हा धनमल म्हणाला, 'ताजा ताजा माल तेथल्या तेथे मिळावा म्हणून तुम्ही आमच्याकडे या व पक्वान्नांचा पुरवठा करा.' भिकंभट म्हणाला, 'एका अटीवर मी तुमच्या घरी येईन. मला स्वतंत्र खोली दिली पाहिजे. खोलीत कोणी येता कामा नये. मी आतून पातेली, पराती भरभरून देत जाईन.' धनमल म्हणाला, 'ठीक. तशी व्यवस्था करू.'

मेजवानीचा दिवस उजाडला. गावातील मोठमोठ्यांस आमंत्रण देण्यात आले. जेवणाची तयारी झाली, कण्यारांगोळ्या घालण्यात आल्या. चंदनाचे पाट मांडले गेले. सुंदर केळीची पाने होती. जावयासाठी सुंदर असे चांदीचे ताट होते. अगरबत्त्यांचा घमघमाट सुटला होता.

अगदी आयत्या वेळेस भिकंभट फडक्यात मडके गुंडाळून घेऊन धनमलच्या घरी आला. त्याला खोली दाखविण्यात आली. तो त्या खोलीत गेला. भरपूर माल पाच मिनिटांत त्याने दिला. बाहेर पंगत बसली. मंडळी जेवू लागली.

धनमलने काय केले, वाढायला भरपूर पक्वान्ने आहेत असे पाहून ज्या खोलीत ब्राह्मण होता तिला एकदम त्याने बाहेरून कडी लावून घेतली. ब्राह्मण ओरडू लागला, मला शौचास जावयाचे आहे, मला लघवीस जावयाचे आहे, दार उघडा. असे ओरडू लागला. कोणी दार उघडीना.

धनमल येऊन म्हणाला, 'भटजीमहाराज, आता खोलीतच मरा. मडक्यातील पक्वान्न खा. पाणी मिळणार नाही. बाहेर पडता येणार नाही. जर खोलीतून बाहेर पडायचे असेल तर ते मडके मला दिले पाहिजे.'

काय करणार भिकंभट? मडके द्यावयास तो तयार झाला. धनमलने मडके घेऊन त्याला दार उघडले. ब्राह्मण रडत घरी गेला. इकडी जेवणे चालली होती. धनमल पंगतीत जाऊन म्हणाला, 'स्वस्थ होऊ दे भोजन. आता आणखी दुसरी

पक्वान्ने लवकरच येतील.' त्या मडक्यातून तऱ्हेतऱ्हेची ताजी ताजी पक्वान्ने बाहेर पाडण्यात येऊ लागली. मंडळी संतुष्ट होत होती.

इतक्यात भिकंभट ते राक्षसाचे मडके घेऊन धनमलकडे आला. ते मडके इतके दिवस माळ्यावर नीट ठेवण्यात आले होते. ब्राह्मण धनमलला म्हणाला, 'एक मडके घेतलेस, आता हेही घे. यातून तर अधिकच सुंदर पदार्थ बाहेर पडतात. घ्या हे. मला काही नको.'

धनमल म्हणाला, 'आण इकडे. नको तर नको.' ब्राह्मण मडके देऊन निघून गेला. धनमल पुन्हा पंक्तीत जाऊन म्हणाला, 'स्वस्थ जेवा. आता आणखी निराळेच पदार्थ येणार आहेत. हे पदार्थ कधी बाधणार नाहीत. खायला संकोच नका करू.

धनमलने ते नवीन मडके हालवले. तो काय! त्यातून सोटे घेतलेले राक्षस बाहेर पडले. ते भयंकर राक्षस सर्वांना बदडीत सुटले. जावईबोवांच्या पाठीत चांगलाच तडाखा बसला. सासरे धनमल तर ओरडू लागले, 'मेलो मेलो' म्हणू लागले. सर्वांची त्रेधातिरपीट. पोटे फार भरलेली म्हणून न पटकन उठता

येई न पळता येई. नेसूचे सावरणेही मुष्किल झाले.

'अरे त्या ब्राह्मणाला बोलवा. त्याला बोलवा.' असे धनमल सांगू लागला. कोणी तरी ब्राह्मणाला सारे जाऊन सांगितले. ब्राह्मण तेथे आला. तो धनमल यास म्हणाला, 'माझे पहिले मडके दे म्हणजे राक्षस नाहीसे करतो.' ते पहिले मडके देण्यात आले. भिकंभटाने 'शिव शिव, शिव शिव' असे म्हटले. तत्काळ राक्षस अदृश्य झाले. सर्वांचे जीव खाली पडले.

भिकंभट दोन्ही मडकी घेऊन घरी आला. पुनश्च त्याच्या वाटेला कोणी गेले नाही.

भिकंभट, सावित्रीबाई, त्यांची मुलेबाळे सारे सुखात राहिली.

संपली आमची कथा

सरो ऐकणाराची व्यथा

स्मार्ट मुलांसाठी बाल साहित्य

आता येणारा काळ इलेक्ट्रॉनिक आहे. बँका ATM वर चालतात. रेल्वे रिझर्वेशन नेटवर होतात. नोकऱ्या वेबवर मिळतात. शिक्षणात ई लर्निंग आलं. हळू हळू परिक्षाही नेटवर होतील. रिझल्ट तर नेटवरच लागतात हल्ली. येत्या काळात इंटरनेट जेवण आणि पाणी सोडून बाकी सगळं देणार अशी लक्षणं आहेत.

अशा काळात पुढे रहायचं तर मुलांना ई साहित्य वाचायची सवय लावायला हवी.

पण मुलांना इंटरनेट वापरायची मुभा द्यायला पालक आणि शिक्षक घाबरतात. कारण तसंच आहे. इंटरनेट नको त्या गोष्टींनी भरून वहातंय. मुलांना इंटरनेट द्यायचं म्हणजे त्यांच्या कोवळ्या मनावर निखारा ठेवण्यासारखंच वाटतं. कुठे भलत्या नादाला लागली तर? आणि त्यांना इंटरनेटवर हे बघू नको, ते वाचू नको असं कसं आणि किती सांगणार? त्यांच्यासाठी , विशेषतः मराठीत काही सापडतच नाही.

म्हणून इंटरनेटवर मुलांसाठी खास बालसाहित्याचा खजिना घेऊन ई साहित्य प्रतिष्ठान आलं आहे. अधिक माहितीसाठी आणि या अभियानात भाग घेण्यासाठी लिहा

esahity@gmail.com

